

RADIMED

Verklaren en begrijpen van de rol van blootstelling aan nieuwe sociale media en gewelddadig extremisme.

Een geïntegreerde kwalitatieve en kwantitatieve benadering

Samenvatting

Opdrachtgevers :

Promotor/coördinator

Copromotors

Onderzoekers

Belspo

FOD Binnenlandse zaken – Directe algemene veiligheid

Lieven PAUWELS - UGent

Fabienne BRION - UCL

Brice DE RUYVER – Ugent

Marleen EASTON - Ugent

Nele SCHILS – Ugent

Julianne LAFFINEUR - UCL

1. Inleiding

Probleemstelling

Wereldwijd is de aandacht voor gewelddadig extremisme, en voor radicalisering als de weg ernaar toe, groot (Van de Linde & Rademaker, 2010). Wetenschappers en beleidsmakers focussen meer en meer op het ontrafelen van het proces van radicalisering in de hoop om de radicalisering van de eigen jeugd en uiteindelijk politiek geweld te vermijden (Van de Linde & Rademaker, 2010). In bijzonder het internet en diens constante technologische ontwikkelingen baren zorgen in dat opzicht (Conway, 2012).

De recente boom in nieuwe sociale media (NSM) en andere web 2.0 applicaties hebben een groot potentieel met zich meegebracht in termen van communicatie en netwerking (Conway, 2012). Deze ontwikkelingen hebben de wereld in een online dorp veranderd waar elke offline speler ook online vertegenwoordigd is. Het is dan ook geen verassing dat criminelen, radicalen, gewelddadige extremisten en terroristen dit medium eveneens in hun voordeel gebruiken (Benschop, 2006; Stevens & Neumann, 2009; Weimann, 2004). Door gebruik te maken van het internet en NSM in het bijzonder hebben gewelddadige extremistische individuen en groepen snel, veilig en gemakkelijk toegang tot zowel elkaar als tot een breed globaal publiek en kan een uitgebreid en dynamisch set van narratieven snel verspreid worden.

Dit heeft gezorgd voor een groeiende bezorgdheid dat rekrutering en gewelddadige radicalisering zullen toenemen onder invloed van het internet (Thompson, 2011). Volgens de AIVD¹ (2006), kan het internet zelfs gezien worden als de ‘turbo van de hedendaagse gewelddadige Jihad’. Mede hierdoor zijn overheden en beleidsmakers in toenemende mate bezorgd over wat zij kunnen doen om online gewelddadige radicalisering en rekrutering tegen te gaan. In dat opzicht is het problematisch dat er nauwelijks empirisch onderzoek voorhanden is waarin de relatie tussen blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM en gewelddadige extremistische attitudes en/of gedrag onder de loep wordt genomen (Conway, 2012; Silke, 2008). Het meeste onderzoek focust enkel op inhoudsanalyse van gewelddadig extremistische websites en/of het verloop van communicatie.

Toch is het belangrijk om niet alleen te begrijpen hoe NSM praktisch gebruikt worden door gewelddadig extremistische groepen maar ook om de relatie tussen blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud en gewelddadige radicalisering verder te ontleden. Dit is nodig om tot een beter begrip van hedendaags gewelddadig extremisme te komen en bijgevolg effectiever en efficiënter gewelddadig extremisme te kunnen aanpakken, zowel online als offline (Zhou, Reid, Qin, Chen, & Lai, 2005). De huidige studie kijkt naar de invloed van blootstelling aan gewelddadige extremistische inhoud via NSM op gewelddadig extremisme onder Belgische adolescenten. De centrale onderzoeksvraag focust op de rol van NSM in het proces van gewelddadige radicalisering. Om deze vraag te beantwoorden werd er eerst kwantitatief onderzoek uitgevoerd aan de hand van een algemene websurvey en ten tweede werden er kwalitatieve interviews afgenomen met (gewelddadig) extremistische jongeren. De volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

1. Is blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM gelinkt aan offline gewelddadig extremistische activiteiten en zoja, hoe sterk is deze relaties?
2. Wat is de relatie tussen NSM en offline risicofactoren van gewelddadig extremisme?
3. Wat is de relaties tussen blootstelling aan gewelddadig extremisme via NSM (*exposure*) en individuele gewelddadig extremistische attitudes (*exposure*) (*propensity*)?

Begrippen

Radicalisering is een gecontesteerd en gepolitiseerd containerbegrip (Schmid, 2013). Er bestaat geen universeel aanvaarde definitie van wat radicalisering nu juist is. Dit is deels te verklaren door het feit dat radicalisering niet op zichzelf staat maar contextueel gebonden is en bepaald wordt door sociale, politieke en economische factoren.

---

¹ Het AIVD is de Nederlandse Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst en valt onder het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Radicalisering verwijst naar het proces van het ontwikkelen van extreme overtuigingen en ideologieën, die de status quo uitdagen en het compromis verwerpen (Borum, 2011; Schmid, 2013). De overstap naar deelname aan gewelddadig extremisme (of terrorisme) is niet onvermijdelijk en kan via verschillende pathways verlopen waarvan radicalisering er slechts een is. **Radicalisme** is een relatief concept en wat als radicaal beschouwd wordt is afhankelijk van wie we zijn en waar en wanneer we ons bevinden (Schmid, 2013). In de context van Westerse liberale democratische samenlevingen, kan wat radicaal is best geplaatst worden in relatie tot mainstream politieke activiteiten en opvattingen en de Westerse ‘kernwaarden’ (Segwick in Schmid, 2013). Dit idee volgend omschrijft Schmid radicalisme aan de hand van attitudes enerzijds en gedrag anderzijds. Radicalisme streeft verregaande politieke verandering na ten voordele van een fundamenteel verschillend alternatief. De gebruikte middelen kunnen zowel gewelddadig of niet-gewelddadig zijn als democratisch of niet democratisch. **Gewelddadig extremisme** is daarentegen per definitie gewelddadig en intolerant. Het gaat om politieke opvattingen die zich afzetten tegen de mainstream politieke posities en kernwaarden in de samenleving en waarbij bovendien elke vorm van pluralisme wordt afgewezen (zie ook Neumann & Rogers, 2007). De nadruk ligt op ideologie en gewelddadige en onderdrukkende methoden staan centraal. In tegenstelling tot radicalisme is er geen tolerantie voor diversiteit en wordt geweld altijd aanvaard als een legitiem middel. Er wordt niet altijd overgegaan tot politiek geweld (gedrag), maar er is wel steeds sprake met een positieve identificatie met politiek geweld (attitudes). In dit onderzoek ligt de focus vooral op de gedragscomponent van gewelddadig extremisme, gemeten als (zelf-gerapporteerd) politiek geweld.

1. Theorie

a. Risicofactoren

Radicalisering kan het best omschreven worden als een proces (Kundnani, 2012). De meeste onderzoekers zijn het er over eens het dat eigenlijke radicaliseringsproces onderscheiden moet worden van wat als een voorfase omschreven kan worden (Bjørge, 2002; Koomen & Van der Pligt, 2009; Van der Pligt & Koomen, 2009; Van der Valk & Wagenaar, 2010). Het is in deze voorfase dat het kiembed wordt gelegd voor verdere radicalisering. Of deze kiem uitgroeit tot een volwaardige boom is afhankelijk van een combinatie aan risicofactoren. De literatuur geeft een lange en diverse lijst van dergelijke mogelijke oorzaken van radicalisering of risicofactoren.

1. Contextuele factoren

- a. Brede globale factoren of maatschappelijke processen op lange termijn, zoals segregatie, overbevolking, economische recessie enz. Het gaat om politieke, sociale en economische processen die buiten de invloed van het individu of zelfs de staat vallen.
- b. Lokale maatschappelijke omstandigheden zoals werkloosheid, politieke ongelijkheid enz.

2. Push factors

- a. Persoonlijkheidskenmerken zoals een nood aan kicks, impulsiviteit en/of sensatiebelustheid maken individuen gevoelig voor bepaalde ervaringen.
- b. Sociaal psychologische mechanismen bepalen hoe gevoelig jongeren zijn voor bepaalde maatschappelijke omstandigheden. Het gaat vooral om gepercipieerde onrechtvaardigheid, gepercipieerde groepsdreiging en onzekerheid.
- c. Sociale mechanismen bepalen de positie van het individu in relatie tot anderen. Vooral individuen op zoek naar sociale aansluiting en acceptatie enerzijds en zingeving en identiteit anderzijds zijn vatbaar voor radicalisering.
- d. Emoties zoals frustratie, haat, woede, afkeer, en angst hebben een invloed op gedrag en actiebereidheid.

3. Pull factors

- a. Gewelddadig extremistische groepen proberen in te spelen op de fundamentele sociale en psychologische behoeften van jongeren. Ze voorzien in iets dat gewild is door kwetsbare

jongeren zoals vriendschap, identiteit en veiligheid, en dat niet terug gevonden kan worden bij andere groepen.

- b. Ideologie wordt vaak als rechtvaardiging gegeven, maar is zelden een centrale factor. In de beginfase van radicalisering is er meestal weinig ideologische kennis. Wel wordt een bepaalde gewelddadig extremistische groep ‘gekozen’ op basis van ideologische herkenning.

4. Katalysatoren

- a. Trigger events hebben vaak een rekruterend effect.
- b. Geweld kan deel uitmaken van de aantrekkingskracht van de radicale groep, maar ook geweld door derden kan een reden zijn om zich aan te sluiten.
- c. Biografische ontvankelijkheid
- d. Significante anderen zoals vrienden en familie vormen vaak een eerste link met het gewelddadig extremistische radicale gedachtengoed en de gewelddadig extremistische groep.

Essentieel is dat individuen die zich in de voorfase bevinden meestal een gevoel van frustratie en onvrede ervaren met bepaalde aspecten van hun leven, de samenleving en/of het politieke beleid. Wat radicaliserende jongeren gemeenschappelijk hebben is dat zij zich op een kruispunt in hun leven lijken te bevinden en zoekende zijn. Dit wil zeggen dat vooral de psycho-sociale mechanismen en sociale factoren een rol spelen. Meer bepaald speelt vooral de zoektocht naar sociale aansluiting, zingeving en identiteit een rol. Typisch ontmoeten deze personen (bewust of onbewust) andere gelijkgestemde individuen en gaan zij samen door een reeks van gebeurtenissen en stadia van radicalisering en rekrutering die uiteindelijk tot gewelddadig extremisme kunnen leiden. Slechts enkelen bereiken deze fase. Er worden vaak ideologische argumenten gegeven als rechtvaardiging voor het lidmaatschap van een radicale groep maar de echte, onderliggende reden is meestal sociaal van aard (Bjørge, 2012).

Radicale bewegingen bieden deze zoekende jongeren in het algemeen drie dingen aan (Fermin, 2009) namelijk

- (1) een antwoord op existentiële levensvragen
- (2) een politiek-activistisch antwoord op onrecht en
- (3) een ‘warm nest’ voor jongeren die zich elders niet thuis voelen.

Dit komt overeen met de drie voornaamste beweegredenen van radicalisering namelijk

- (1) een behoefte aan zingeving en identiteit,
- (2) een reactie op onrecht, en
- (3) een behoefte aan sociale bindingen/sociale aansluiting (Buijs et al., 2006).

Als deze dingen ontbreken in het leven van jongeren en ze deze ook niet kunnen vinden in reguliere sociale groepen dan kunnen radicale groepen erg aantrekkelijk lijken.

Op basis hiervan kunnen twee grondvoorwaarden worden vastgesteld voor radicalisering: (1) Er moet toegang zijn tot het radicale gedachtengoed dat een antwoord geeft op de ervaren grieven, (2) er moet toegang zijn tot sociale banden, netwerken en radicale groepen die individuen verder het radicale milieu kunnen intrekken.

b. NSM en geweld

De algemene assumptie, gedeeld door politieke actoren en beleidsmakers, is dat NSM het individuen makkelijker maken om informatie op te zoeken en ondergedompeld te worden in online radicale en gewelddadig extremistische milieus. Hierdoor ontstaat het gevaar zelf betrokken te raken bij gewelddadig extremistische groepen, en dit zowel online als offline (Conway, 2012). Men is bezorgd dat de hoeveelheid radicale indrukken die jongeren opdoen via het internet zo omvangrijk kan zijn dat dat deze niet genoeg tegenwicht krijgen van echte offline ervaringen (Klein, 2009).

Aan de andere kant zijn academici het er niet over eens dat het internet een significante rol speelt in het radicaliseringsproces. Boodschappen van haat, het rekruteren van anderen in naam van die boodschap, en het gebruik van media zijn een constante doorheen de geschiedenis (Klein, 2009). Wat wel continu verandert zijn de

context en de ontvangers van de boodschap, alsook de methoden om hen te bereiken. Het is dus niet zo vreemd dat radicale groepen meegaan met hun tijd en NSM gebruiken.

Jammer genoeg is er naar de relatie tussen NSM en gewelddadig extremisme weinig tot geen onderzoek gedaan. De relatie tussen blootstelling aan gewelddadige media inhoud en gewelddadig gedrag en attitudes is daarentegen wel grondig onderzocht. Bezorgdheid om gewelddadige en seksuele beelden als de hoofdoorzaak van allerlei deviant gedrag onder jongeren, gaat het internet lang vooraf. De opkomst van de radio, cartoons, strips, videospelletjes, kranten en vooral de televisie veroorzaakte gelijkaardige reacties. Het idee is dat gewelddadige media inhoud voor de ondermijning van sociale normen en waarden zorgt, wat resulteert in criminaliteit en deviant gedrag (Newburn, 2007).

Het huidige debat rond de effecten van gewelddadige beelden op gedrag en attitudes is gepolariseerd, met aan de ene kant onderzoekers overtuigd van een sterk effect van gewelddadige media inhoud op gedrag (Anderson et al., 2010; Bushman, Rothstein, & Anderson, 2010), en aan de andere kant meer sceptische onderzoekers (Savage & Yancey, 2008; Sherry, 2001). De eerste groep van onderzoekers lijkt zich te baseren op een grote hoeveelheid empirische literatuur die wijst op zowel korte als lange termijn effecten (Anderson et al., 2010; Anderson et al., 2003; Huesmann, 2007). Echter, als men deze resultaten bekijkt dan ziet men dat het meestal slechts om kleine en marginale effecten gaat, waarvan de richting onduidelijk is en die niet gereproduceerd kunnen worden. Het lijkt hier dus een kwestie van een specifieke combinatie van specifieke persoonlijke factoren en specifieke omgevingsfactoren die leiden tot specifieke gedragingen. Ook wat attitudes betreft lijkt media-inhoud slechts één van de omgevingsfactoren te zijn die in samenspel met individuele kenmerken tot agressieve en/of radicale overtuigingen kunnen leiden.

Er moet wel in het achterhoofd gehouden worden dat NSM fundamenteel verschilt van traditionele media. De inhoud van traditionele media is top down bepaald en wordt in afgewerkte vorm aangeboden aan het publiek. Daarentegen is NSM gebaseerd op interactie en een constant veranderende ‘*user generated content*’ (Thompson, 2011). Hierdoor kunnen deze resultaten niet zomaar worden overgenomen. Deze kenmerken maken NSM immers meer dan traditionele media (TM), uitermate geschikt om te voldoen aan de twee grondvoorwaarden van radicalisering. Via NSM 1) zijn gewelddadig extremistische narratieven die geweld aanmoedigen overal en altijd makkelijk toegankelijk en 2) is er gemakkelijk toegang tot de noodzakelijke sociale banden en netwerken, zelfs over de grenzen heen. Het goede nieuws is dat dit ook betekent dat algemene criminologische theorieën toegepast kunnen worden op de online wereld omdat het interactieve karakter van NSM *real life* interactie mogelijk maakt in cyberspace. Het belang van virtuele gemeenschappen werd reeds eerder aangehaald (Pauwels, Weerman, Bernasco, & Volker, 2012; Soudijn & Monsma, 2012; Weerman, 1998). De vraag wordt dus of NSM een risicofactor vormt in de verklaring van radicalisering en gewelddadig extremisme?

2. Kritiek op de risicofactor benadering

Aan een dergelijk risicofactor benadering zijn echter een aantal problemen verbonden. Men spreekt van een risicofactor wanneer de factor in kwestie de kans op het plegen van delicten vergroot, in praktijk alle correlaten die gewelddadig extremisme ‘voorspellen’. Wikström (2004) stelt dat het inventariseren en verzamelen van kenmerken die met gewelddadig extremisme samenhangen een bezigheid op zich geworden is van deze *a-theoretische* benadering. Hierdoor wordt het probleem van causaliteit onvoldoende aangepakt. Er zijn namelijk te veel correlaten zodat men door het bos de bomen niet meer ziet. Een aantal risicofactoren zijn causaal, het merendeel niet.

Wikström (Bouhana & Wikström, 2008; Wikström, 2007) stelt dat, als men echt wil komen tot een verklaring van gewelddadig extremisme, men moet evolueren van een risicofactoraanpak naar een meer verklarende aanpak door onderzoek te doen naar de mechanismen die achtergrondkenmerken linken aan de echte causale factoren. Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen directe oorzaken, die een rechtstreekse invloed hebben op gewelddadig extremisme, en indirecte oorzaken. Met andere woorden moeten we onze kennis over hoe achtergrondkenmerken gewelddadig extremisme beïnvloeden gebruiken om na te gaan wat de impact ervan is op

de echte causale mechanismen (wat individuen aanzet tot actie). Dit laat toe om de causale correlaten te identificeren en causale mechanismen te ontdekken.

Wat nodig was (en is) is een duidelijk theoretisch framework/kader dat in staat is causale factoren te onderscheiden van al de rest (Wikström, 2010). Hoewel er reeds veel onderzoek gebeurd is naar radicalisme en gewelddadig extremisme, ontbreekt het dit domein nog steeds aan omvattende theoretische kaders. De bestaande kaders zijn gefragmenteerd en niet geïntegreerd. Volgens Wikström kan dit worden opgelost door de “Situational Action Theory” (SAT) toe te passen op de verklaring van gewelddadig extremisme (Bouhana & Wikström, 2008). De SAT werd door Wikström (2014) ontwikkeld als antwoord op gelijkaardige problemen in de criminologie bij de verklaring van criminaliteit.

3. Naar een geïntegreerd model

a. SAT

SAT is gebaseerd op inzichten en onderzoek uit de sociale wetenschappen in het algemeen en criminologie in het bijzonder. Het biedt een overzichtelijke en geïntegreerde aanpak voor de studie van criminaliteit als morele actie en diens oorzaken. Gewelddadig extremisme en politiek geweld staan, net zoals andere vormen van criminaliteit, bij Wikström gelijk aan het intentioneel breken van voorschriften die in de strafwet staat. Door politiek geweld net als andere vormen van criminaliteit op deze manier te definiëren is het mogelijk SAT ook hier op toe te passen.

De basisargumenten van SAT komen op het volgende neer (Wikström, 2004, 2010, 2014; Wikström et al., 2012).

1. *Acts of crime*, hier politiek geweld, zijn morele acties, geleid door wat juist of fout is in een bepaalde situatie, en moeten ook als dusdanig verklaard worden. Meer bepaald kan misdaad beschouwd worden als het breken van morele regels vervat in de strafwet.
2. Het basismechanisme dat criminaliteit en dus ook politiek geweld verklaart is het perceptie-keuzeprocess. Men moet politiek geweld 1) als een gedragsalternatief beschouwen én 2) dit alternatief ook uitkiezen om uiteindelijk de gewelddadig extremistische handeling te stellen.
3. De waarschijnlijkheid dat een persoon over zal gaan tot politiek geweld, is afhankelijk van diens individuele geneigdheid tot gewelddadig extremisme (*propensity*) en het samenspel met blootstelling (*exposure*) aan gewelddadig extremistische settings.
4. Welke individuen toegang hebben tot welke settings is het resultaat van historische processen van persoonlijke en sociale ontwikkeling.

Wikström definieert criminaliteit als het breken van morele regels zoals gedefinieerd in de strafwet. Dit is wat alle vormen van criminaliteit, van diefstal tot moord, met elkaar gemeen hebben. Door deze definitie te gebruiken, ligt de verklaring van criminaliteit bij het breken van de morele regel vervat in de strafwet, en niet bij de morele regel zelf. In andere woorden laat het gebruik van deze definitie toe om alle vormen van criminaliteit te vatten in hetzelfde verklaringsproces. Volgens Wikström kan gewelddadig extremisme op dezelfde manier gedefinieerd worden. Wat alle vormen van gewelddadig extremisme met elkaar gemeen hebben is dat ze gewelddadig zijn en geweld verwijst naar het breken van morele regels vervat in de strafwet. Dit heeft het voordeel dat alle vormen van politiek geweld, van het gooien van stenen tijdens een betoging tot het gijzelen van personen en het uitvoeren van aanslagen, onder dezelfde noemer terecht komen. Hierdoor worden conceptuele discussies over wat verklaard moet worden vermeden en wordt ook het probleem omzeild dat sommige acties als gewelddadig extremisme gezien worden in een bepaalde tijd en plaats en niet in een andere. De focus ligt op het breken van de morele regel. Er wordt niet ingegaan op de geldigheid van die morele regel of de rechtvaardigheid van het breken ervan.

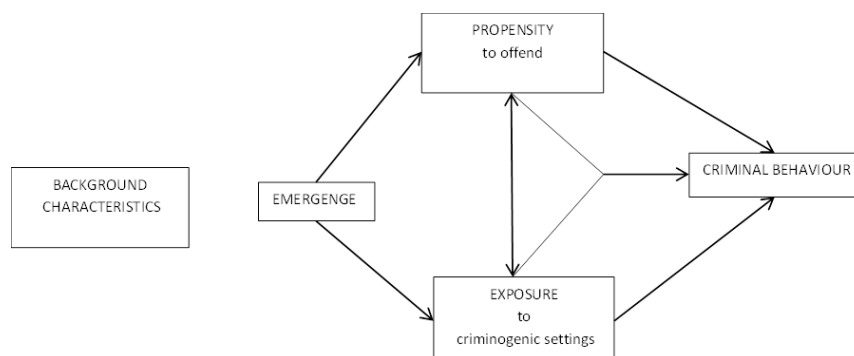
Om gewelddadig extremisme te verklaren moeten twee basisprincipes van menselijk gedrag in het achterhoofd gehouden worden. 1) Individuen hebben *agency* wat wil zeggen dat ze bewust handelen naar hun omgeving en 2) Individuen zijn ‘*rule guided actors*’, wat wil zeggen dat ze hun acties baseren op morele regels. Dit wil

zeggen dat elke actie gestuurd wordt door morele regels over wat juist of fout is in een bepaalde situatie. Hierop gebaseerd percipiëren individuen een aantal handelingsalternatieven. Welke alternatieven gepercipieerd worden is afhankelijk van de persoonlijke morele regels van het individu en de morele regels van de setting waarin de handeling plaatsvindt. Uit de verschillende handelingsalternatieven wordt er ten slotte eentje gekozen en uitgevoerd. Dit betekent dat van alle risicofactoren, enkele deze als causaal aanvaard kunnen worden waarvan aangetoond kan worden dat ze een directe invloed hebben op 1) de perceptie van handelingsalternatieven of 2) het keuzeproces.

Dit perceptie-keuzeproces komt voort uit de interactie tussen individu en omgeving (situatie). Meer bepaald gaat het om de combinatie van de individuele geneigdheid tot gewelddadig extremisme (*propensity*) en het gewelddadig extremistische karakter van de setting (*exposure*). Volgens SAT zijn *propensity* en *exposure* causaal relevant wat betekent dat veranderingen in *propensity* en *exposure* zullen leiden tot verandering in actie, via hun invloed op het perceptie-keuzeproces. Individuen variëren in de mate van geneigdheid tot extremisme (*propensity*) en settings variëren in de mate waarin ze politiek geweld promoten (*exposure*). *Propensity* wordt bepaald door (i) de moraliteit van een persoon (morele overtuigingen en emoties) en (ii) de mogelijkheid om zelfcontrole uit te oefenen. *Exposure* bestaat op zijn beurt uit (i) de morele regels van de setting en (ii) het niveau van controle op deze morele regels.

Propensity en *exposure* worden beschouwd als de directe oorzaken van gewelddadig extremisme. Factoren die een invloed uit oefenen op *propensity* en *exposure* worden aangeduid als de oorzaken van de oorzaken (*emergence*) (Wikstörn, 2007). Het gaat om factoren van persoonlijke en sociale ontwikkeling zoals opvoeding en sociale context. Ze verklaren 1) waarom individuen verschillen in propensity, 2) waarom settings verschillen in gewelddadig extremistisch karakter en 3) hoe bepaalde individuen in bepaalde settings terecht komen. Dit wordt weergegeven in Figuur 1.

Figuur 1 : Model Situationele Actie Theorie

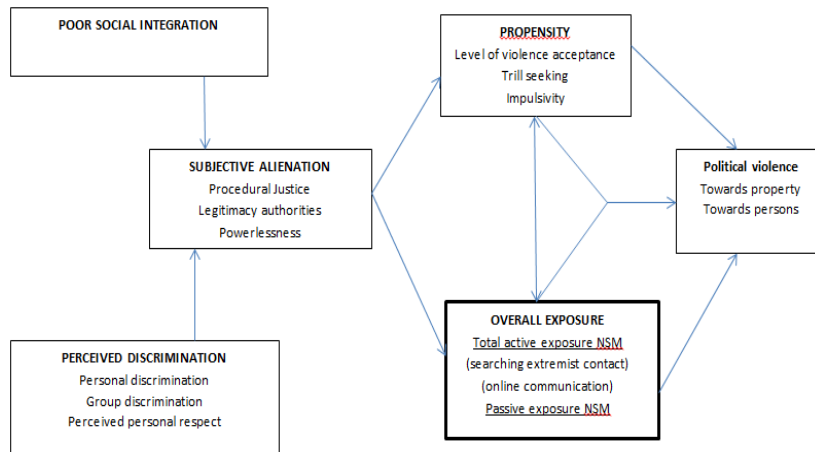

b. Geïntegreerd conceptueel model ter verklaring van gewelddadig extremisme

Het SAT model werd gebruikt als een overkoepelend framework om te komen tot een geïntegreerd model voor de verklaring van gewelddadig extremisme. Concepten afkomstig uit belangrijke criminologische theorieën ter verklaring van (jeugd)delinquentie werden geïntegreerd in het model. Het gaat om *general strain theory* (Agnew, 2006), *procedural justice theory* (Tyler, 2006), *social control theory* (Hirschi, 1969) and *social learning theory* (Sutherland, 1947). Er werd een onderscheid gemaakt tussen oorzaken en oorzaken van de oorzaken en er werd aandacht geschonken aan zowel het individu als de omgeving. Het geïntegreerde model beargumenteert dat gepercipieerde *strains* tot verzwakte banden met de samenleving leiden, wat op zijn beurt persoonlijke opvattingen en zelf controle (*propensity*) en blootstelling aan gewelddadig extremistische settings (*exposure*) beïnvloed. Het model vertrekt expliciet vanuit het idee dat gebrekkige sociale bindingen, gepercipieerde procedurele onrechtvaardigheid en gepercipieerde discriminatie een positieve invloed hebben op

morele steun voor gewelddadig extremisme. Het model kan teruggevonden worden in Figuur 2. Omdat de focus van het project bij NSM ligt gaat onze aandacht voornamelijk naar *exposure* en diens invloed op gewelddadig extremisme. Meer bepaald wordt er gekeken naar de invloed van blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM. Andere vormen van blootstelling zijn evenzeer van belang (bv. peers) maar werden niet expliciet opgenomen in dit model.

Figuur 2 : Conceptueel model

4. Kwantitatieve analyse

Deze studie wil inzicht verkrijgen in de relatie tussen blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM (ENSM) en gewelddadig extremisme onder Belgische jongeren en adolescenten. In onze definitie van gewelddadig extremisme werd het duidelijk dat dit concept zowel attitudes als gedrag omvat. In lijn met de logica van SAT focussen we hier enkel op de verklaring van gewelddadig extremistische gedrag, namelijk politiek geweld. We maken een onderscheid tussen politiek geweld tegen personen en politiek geweld tegen eigendom. Gewelddadig extremistische attitudes zijn vervat in het model als onderdeel van *propensity*. Data werden verzameld door (1) een klassieke pen en papier survey in de derde graad van het secundaire onderwijs (16-18) in Antwerpen en Luik en (2) via een websurvey bij adolescenten (18-24), zowel studenten als jongvolwassenen die de schoolbanken reeds verlaten hebben. De websurvey was toegankelijk via een link op de daartoe opgerichte Facebookpagina van het project.

a. Analyse

Beide afhankelijke variabelen zijn sterk scheef verdeeld. De meeste respondenten zijn gegroepeerd rond de lage waarden van de schaal. Tenslotte hebben de meeste jongeren nog nooit een daad van politiek geweld gesteld. Op zich is dit positief maar vanuit statistisch oogpunt is dit is problematisch voor de analyse van de data, daar regressieanalyse een normale verdeling van de afhankelijke variabele vereist. Om dit op te lossen werden de afhankelijke variabelen gedichotomiseerd en werd binaire logistische regressieanalyse gebruikt om de data te analyseren en inzicht te krijgen in de onafhankelijk effecten van de beschikbare onafhankelijke variabelen (Hosmer & Lemeshow, 2000). De nadruk ligt op de effecten van verschillende vormen van blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM (ENSM) op zelf-gerapporteerd politiek geweld. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen meer actieve vormen van blootstelling (*extremist contact through NSM, online communication with extremists via NSM*) en meer passieve vormen van blootstelling (*exposure to extremism through NSM en exposure to extremism through TM*). Met actieve blootstelling wordt het doelbewust opzoeken van bepaalde informatie bedoeld. Met passieve blootstelling wordt er verwezen naar het ‘per ongeluk’ tegenkomen van bepaalde inhoud tijdens andere online activiteiten. Door dit onderscheid te maken kunnen we de gedifferentieerde effecten van NSM bestuderen. Volgens de *social learning theory/ differential association*

theory, hebben actieve vormen van communicatie immers een grotere impact dan passieve vormen van communicatie.

b. Resultaten

i. De effecten van actieve en passieve blootstelling via NSM, gecontroleerd voor andere risicofactoren

Eerst werden de effecten van een reeks van onafhankelijke variabelen getest op de waarschijnlijk van het al eens hebben begaan van politiek geweld versus het nog nooit hebben begaan van politiek geweld. Verschillende logistische regressiemodellen worden gepresenteerd. Ze tonen de netto-effecten van indicatoren van ENSM, onafhankelijk van socio-demografische achtergrondkenmerken en gebrekkige sociale integratie (model 1); onafhankelijk van variabelen die (gepercipieerde) *strain* meten (model 2), onafhankelijk van persoonlijkheidskenmerken (model 3) en onafhankelijk van deviante vrienden (model 4). Model 5 presenteert ten slotte alle directe effecten. De resultaten van model 5, zowel voor politiek geweld tegen personen en als politiek geweld tegen eigendom, worden getoond in Tabel 1.

Tabel 1: Binaire logistische regressieanalyse op politiek geweld tegen personen/eigendom

	Political violence towards property	Political violence towards persons
	Model 5 Exp (B)	Model 5 Exp (B)
Active extremist contact NSM (ref: no)		
Yes	1.947***	1.306
Online communication extremism NSM (ref: no)		
Yes	3.061***	1.911**
Exposure extremism NSM (ref: low)		
Medium	1.109	1.455*
High	1.431***	2.102***
Exposure extremism TM (ref: low)		
Medium	1.219	0.961
High	1.335	0.759
Native background (ref: other)		
Belgian	0.965	0.611**
Gender (ref: women)		
men	1.476**	2.746***
Age (ref: -18)		
19-22	1.348*	0.899
22+	1.930**	0.751
Attending religious service (ref: never)		
1x year	1.030	1.123
2x year	1.119	1.067
1x month	1.243	1.139
1x a week	0.820	0.720
Importance of religion	1.098	1.224*
Low social integration	1.091	1.236**
Police procedural justice	0.892	0.918
Perceived personal discrimination	0.915	1.121
Perceived group discrimination	1.304**	1.031
Overall police legitimacy	0.953	0.846*
Support for violent extremism	1.108	1.080
Religious authoritarianism	0.980	1.073
Thrill seeking behaviour	1.264**	0.978
Impulsivity	1.128	1.847***
Peer racism	0.968	1.193**
Peer delinquency	1.477***	1.325***
PCP	91.2%	92.2%
-2ll	2054.676	1742.396
Nagelkerke R ²	0.217	0.304

*** significant at 0.00 level ** significant at 0.01 level *significant at 0.05 level

Reference category = Low/0

Samengevat moet het volgende onthouden worden uit deze analyse. **Ten eerste** zijn (verschillende vormen van) blootstelling aan gewelddadig extremisme via NSM duidelijk gerelateerd aan politiek geweld. De relatie tussen deze blootstelling en politiek geweld is sterk en blijft constant zelfs na controle voor factoren afgeleid uit alternatieve theoretische verklaringen. Hoewel dit tot op zekere hoogte geldt voor zowel actieve en passieve vormen van ENSM, blijkt dat actieve blootstelling (en vooral *online extremist communication*) een sterkere en consistentere invloed uitoefent op politiek geweld in vergelijking met passieve blootstelling. Met andere woorden, hoewel passieve ENSM niet volledig overboord kan gegooid worden bij de verklaring van politiek geweld, zijn de sterkste en meest invloedrijke effecten afkomstig van actieve blootstelling. Dit is vooral zo als er actief en doelbewust rechtstreeks gecommuniceerd wordt met gewelddadig extremistische groepen en/of individuen via NSM. **Ten tweede** maakt de tabel duidelijk dat offline sociale contacten met delinquente vrienden (peers) en/of peers met racistische opvattingen politiek geweld evenzeer sterk beïnvloeden. Dit impliceert dat er niet vergeten mag worden dat schadelijke blootstelling aan extremistische inhoud niet enkel via het internet plaatsvindt. Andere, offline, bronnen, zoals peers, zijn in dat opzicht even belangrijk of gevaarlijk. **Ten derde**, blijkt dat de offline wereld en individuele offline ervaringen belangrijk blijven voor de vorming van (gepercipieerde) *strains* die gewelddadige radicalisering kunnen faciliteren. In andere woorden, het is zeer waarschijnlijk dat de oorzaken van de oorzaken (voedingsbodem) van gewelddadig extremisme vorm krijgen in de offline wereld. **Ten slotte**, moet het individu en de aanwezigheid van bepaalde persoonlijkheidskenmerken mee in rekening gebracht worden bij het inschatten van de invloed van ENSM.

ii. De effecten van *emergence*, *propensity* en blootstelling via NSM (*exposure*)

Vervolgens werden de relevante onafhankelijke variabelen gegroepeerd in een reeks van ‘risico-schalen’ gebaseerd op het geïntegreerde model (zie Figuur 2). Door het uitvoeren van een logistische regressie met deze risico-schalen als afhankelijke variabelen kon het geïntegreerde model getest worden naar de verklaring van politiek geweld. Gegeven de onderzoeksfocus stond de rol en functie van blootstelling en meer specifiek ENSM centraal tijdens deze analyses.

Als eerste werd er een logistische regressieanalyse uitgevoerd met actieve blootstelling (*total active NSM exposure*) en passieve blootstelling (*passive NSM exposure*) als twee aparte onafhankelijke variabelen. De resultaten kunnen teruggevonden worden in Tabel 2. Hieruit moet worden onthouden dat de invloed van totale actieve blootstelling veel belangrijker is in de verklaring van politiek geweld dan het effect van passieve NSM blootstelling. De odds ratio² voor de hoogste meting van totale actieve blootstelling is dubbel zo sterk als deze voor de hoogste meting van passieve blootstelling bij politiek geweld ten opzichte van personen en zelfs drie keer zo sterk bij politiek geweld ten opzichte van eigendom. Zo heeft een individu dat een hoog niveau van actieve blootstelling vertoont 6.29 keer meer kans om politiek geweld ten opzichte van eigendom te plegen dan een individu dat enkel een laag niveau van actieve blootstelling vertoont. Voor een hoog niveau van passieve blootstelling is dit slechts 1.98 keer meer kans in vergelijking met een laag niveau van passieve blootstelling.

---

² Odds ratio's geven de kans (odds) weer dat een individu positief zal scoren op de afhankelijke variabele. Voor categorische afhankelijke variabelen geven ze de kans op politiek geweld weer vergeleken tussen een bepaalde categorie van de onafhankelijke variabele en de referentiecategorie. Een individu in de vergelijkscategorie heeft dan x keer meer kans om politiek geweld te plegen dan een individu in referentiecategorie. Voor metrische variabelen geeft de odds ratio de x toename in kans op politiek geweld weer, als de onafhankelijke variabele met 1 eenheid toeneemt. Een odds ratio kleiner dan 1 geeft een negatief effect weer, een odds ratio groter dan 1 geeft een positief effect weer. Odds ratio's zijn makkelijker te interpreteren door ze om te zetten naar %, aan de hand van de volgende formule: $[Exp(B) - 1] \times 100$. Uit Tabel 1 blijkt bijvoorbeeld dat een individu dat 1 keer per jaar een religieuze dienst bijwoont heeft 1.030 keer (of 3%) meer kans om politiek geweld te plegen dan een individu dat nooit een religieuze dienst bijwoont.

Tabel 2: Risico-schalen, actieve en passieve NSM blootstelling

	Political violence towards persons Exp (B)	Political violence towards property Exp (B)
Poor social integration	1.361***	1.204**
Perceived discrimination	1.136*	1.108 NS
Subjective alienation	1.334***	1.193
Propensity	1.497***	1.343***
Passive exposure low	Ref	Ref
Passive exposure medium	1.462*	1.230 NS
Passive exposure high	1.976***	1.832***
Total active exposure low	Ref	Ref
Total active exposure medium	1.365*	2.714***
Total active exposure high	4.146***	6.293***

*** significant at 0.00 level ** significant at 0.01 level *significant at 0.05 level
Reference category = Low/0

Ten tweede werd het effect van algemene NSM blootstelling (*overall NSM exposure*, bestaande uit totale actieve blootstelling en passieve blootstelling) op zelf-gerapporteerd politiek geweld nagegaan, opnieuw aan de hand van een logistische regressieanalyse. De resultaten kunnen terug gevonden worden in Tabel 3. Het is opvallend dat de effecten van algemene blootstelling min of meer constant lijken te blijven over de verschillende lagere niveaus van algemene blootstelling maar plots exponentieel stijgen voor het hoogste meetniveau. Waar de odds ratio voor individuen die een hoge mate van algemene blootstelling ervaren slecht 2.60 is voor politiek geweld tegen eigendom, stijgt dit plots tot 7.52 voor individuen die een zeer hoge mate van algemene blootstelling ervaren. Voor politiek geweld tegen personen liggen deze odds ratio's nog verder uiteen: 4.60 voor een hoge mate van algemene blootstelling en maar liefst 13.16 voor een zeer hoge mate van algemene blootstelling. Daarnaast, zijn er slechts relatief lage odds ratio's voor de lage en gemiddeld niveaus van algemene blootstelling. De odds ratio voor een zeer lage mate van blootstelling is zelf niet significant.

Tabel 3: Risico-schalen, algemene NSM blootstelling

	Political violence towards persons Exp (B)	Political violence towards property Exp (B)
Poor social integration	1.360***	1.216***
Perceived discrimination	1.137*	1.107
Subjective alienation	1.336***	1.207**
Propensity	1.500***	1.355***
Overall exposure very low	Ref	Ref
Overall exposure low	1.310 NS	1.181 NS
Overall exposure medium	2.037***	1.814***
Overall exposure high	2.597***	4.594***
Overall exposure very high	7.519***	13.162***

*** significant at 0.00 level ** significant at 0.01 level *significant at 0.05 level
Reference category = Low/0

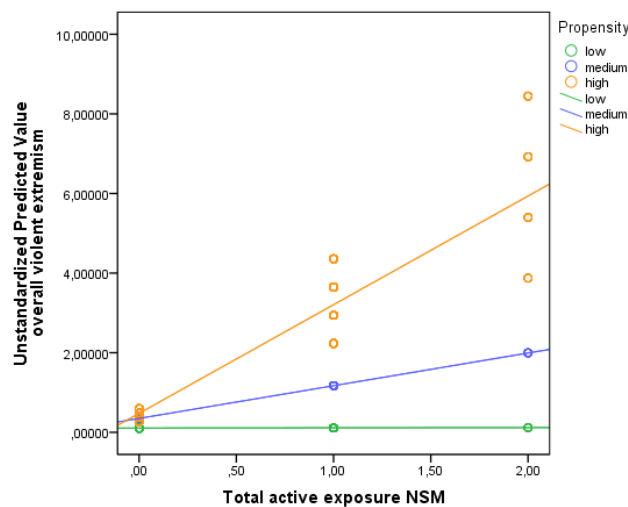
iii. Interactie tussen individu en omgeving

Vervolgens werd er getest voor de interactie tussen individu en omgeving of in andere woorden tussen blootstelling (*total active NSM exposure*) en *propensity*. Figuur 3 geeft dit effect grafisch weer. Uit deze figuur kunnen een aantal dingen worden afgeleid.

- Er is een direct effect van *propensity* op politiek geweld onafhankelijk van *total active NSM exposure*. Dit wil zeggen dat individuen met een hoge geneigdheid tot gewelddadig extremisme, ook vaker politiek geweld zullen plegen, ongeacht of er sprake is van blootstelling aan extremisme via NSM of niet. Dit kon ook al afgeleid worden uit de vorige analyses.
- Er is ook een direct effect van *total active NSM exposure* op politiek geweld, onafhankelijk van *propensity*. Dit wil zeggen dat iedereen een effect van blootstelling aan extremisme via NSM ondervindt, ongeacht of die persoon een hoge geneigdheid heeft tot gewelddadig extremisme of niet. Ook dit kon al worden afgeleid uit de vorige analyses.

- c. Nieuw voor deze analyse is dat we een duidelijk interactie-effect zien tussen *propensity* en *total active NSM exposure* bij de verklaring van politiek geweld. Dit wil zeggen dat het effect van blootstelling aan extremisme via NSM veel sterker zal zijn bij individuen die een hoge geneigdheid hebben tot gewelddadig extremisme. In andere woorden, bij gelijke blootstelling aan extremisme zullen personen met een hoge *extremist propensity* een groter effect ondervinden dan personen met een lage *extremist propensity*.
- d. Dit model laat ten slotte zien dat het effect van *total active NSM exposure* tot op een bepaald punt onproblematisch blijft, zelfs voor diegene met een hoge *propensity* of geneigdheid tot gewelddadig extremisme. Na dit brekpunt is er dan een plotse en exponentiele stijging in het effect van blootstelling aan extremistische inhoud via NSM. De uitdaging is natuurlijk om dit brekpunt in de praktijk te bepalen.

Figuur 3 : Interactie tussen propensity en total active exposure

c. Samenvatting resultaten

Deze resultaten kunnen als volgt kort samengevat worden.

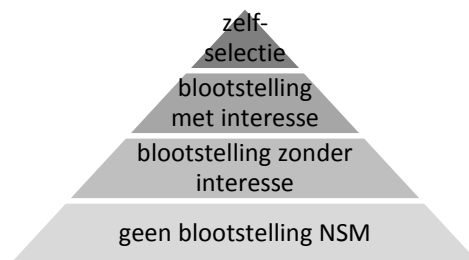
1. Er mag niet uit het oog verloren worden dat, naast NSM, ook real-world/offline-blootstelling (oa. peers) evenzeer van belang blijft.
2. Vooral actieve blootstelling via NSM is van belang. De effecten van radicale informatie en propaganda die doelbewust werden opgezocht zijn sterker dan deze van dezelfde informatie en propaganda die men terloops tegenkomt.
3. Het effect van blootstelling via NSM stijgt exponentieel voor zeer hoge niveaus. Dit wil zeggen dat het grootste gevaar schuilt bij zeer veelvuldige blootstelling aan extremisme via NSM in vergelijking met een kleine of middelmatige blootstelling aan extremisme via NSM.
4. Er is een interactie tussen *propensity* en *exposure* of in andere woorden tussen de geneigdheid van het individu tot gewelddadig extremisme en blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM. Blootstelling via NSM zal een veel sterker effect hebben op personen die reeds een sterke geneigdheid hebben tot gewelddadig extremisme dan op personen die geen of slechts een beperkte geneigdheid hebben tot politiek geweld.
5. Tot op een bepaald niveau zijn de effecten van blootstelling aan extremisme via NSM onproblematisch, ongeacht het niveau van *propensity* of de mate van *exposure*. Na een bepaald brekpunt is er echter

sprake van een exponentiële stijging van het effect van blootstelling via NSM. De uitdaging is om dit breukpunt in de praktijk te bepalen.

d. Conclusie

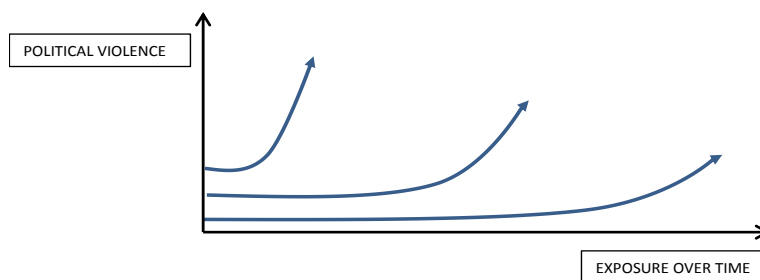
Er moet afgestapt worden van het idee dat blootstelling een statisch gegeven is. Blootstelling en meer bepaald **blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM verschilt naargelang, intensiteit, frequentie en zelf-selectie**. Met andere woorden, bij gelijke geneigdheid tot gewelddadig extremisme (*propensity*) verschilt het effect van blootstelling aan gewelddadig extremisme (exposure) naargelang de aard van de blootstelling. Dit wordt weergegeven in Figuur 4. Deze figuur maakt ook duidelijk dat de groep die sporadisch en aan een lage intensiteit wordt blootgesteld groter is dan de groep die zelf op zoek gaat naar informatie en veelvuldig aan een hoge intensiteit wordt blootgesteld. Het is logisch dat vooral deze laatste, kleine groep, een gevaar vormt/loopt op het vlak van politiek geweld en gewelddadig extremisme.

Figuur 4 : Blootstelling naar intensiteit, frequentie en zelf selectie

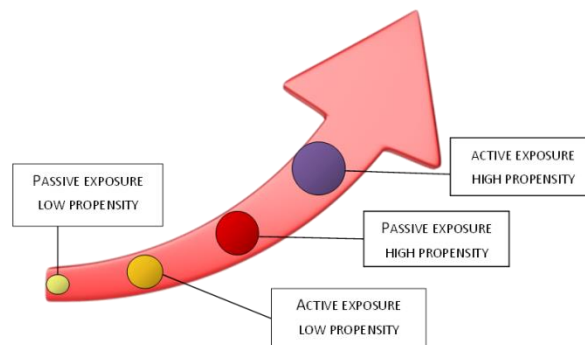
Het **effect van blootstelling aan gewelddadig extremistisch inhoud via NSM is geen lineair effect**. Traditioneel onderzoek naar de effecten van media op gedrag en attitudes is te statisch. Het veronderstelt dat na blootstelling, bijvoorbeeld aan gewelddadige tv-beelden, een proces van sociaal leren plaatsvindt waarna er onveranderlijk een bepaald gedrag, in dit geval geweld, zal optreden. Onze resultaten tonen aan dat er rekening gehouden moet worden met de interactie tussen deze blootstelling en het individu en diens reeds bestaande geneigdheid tot een bepaald gedrag, in dit geval politiek geweld. Bij gelijke blootstelling verschilt het effect van de blootstelling naargelang (*propensity*). Personen die reeds een grote geneigdheid/acceptatie hebben van gewelddadig extremisme zullen veel sterkere effecten ondervinden van blootstelling aan gewelddadig extremisme via NSM. Bovendien speelt ook het aspect zelf-selectie nog een rol. Actieve blootstelling of beelden, propaganda en informatie die zelf doelbewust zijn opgezocht zullen een sterker effect hebben dan informatie die men toevallig ergens tegenkomt. Dit wil zeggen dat dezelfde blootstelling (dezelfde inhoud, intensiteit en frequentie) een andere effect zal hebben op verschillende personen, afhankelijk van de mate van zelf-selectie en de mate van hun geneigdheid tot gewelddadig extremisme. Dit wordt weergegeven in Figuur 5.

Figuur 5: Effecten van blootstelling afhankelijk van propensity en zelf-selectie

Aan de hand van de hierboven besproken criteria, zelf-selectie en geneigdheid tot gewelddadig extremisme, kan het ‘gevaar’ van blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM gerangschikt worden. Dit wordt weergegeven in Figuur 6.

Figuur 6 : Classificatie van blootstelling

Verschillende virtuele settings geven toegang tot verschillende niveaus van blootstelling en bepalen ook mee de soort van blootstelling die individuen ondergaan. Hierdoor is **virtuele blootstelling onderdeel van de virtuele ‘levensstijl van jongeren**. *Propensity* en zelf-selectie bepalen de soort websites en virtuele ruimtes die individuen bezoeken en deze bepalen op hun beurt mee de intensiteit, frequentie en aard van de blootstelling die ze ondergaan. We kunnen een onderscheid maken tussen passieve virtuele settings en actieve virtuele settings. Deze eerste worden gevormd door websites die niet radicaal zijn in intentie maar die zich richten op een bepaalde doelgroep, die ook voor extremisten interessant kan zijn, bv. jongeren van Marokkaanse afkomst. Het is mogelijk dat extremisten aanwezig zullen zijn op deze website door het posten van filmpjes, mee te discussiëren op fora enz. De jongeren die deze websites bezoeken worden op die manier blootgesteld aan gewelddadig extremistische inhoud. Daar het echter gaat om passieve blootstelling, bij jongeren met een waarschijnlijk lage of gemiddelde *extremist propensity*, is het onwaarschijnlijk dat dit veel effect zal hebben. Websites die behoren tot de actieve virtuele settings, zijn daarentegen wel gewelddadig extremistisch in intentie. Vaak zijn deze beveiligd en niet vrij toegankelijk. Jongeren die deze websites bezoeken hebben waarschijnlijk een hoge gewelddadig extremistische *propensity* en zijn actief op zoek gegaan naar toegang tot deze informatie (actieve blootstelling). Het effect van de blootstelling is hier dan ook veel groter.

5. Kwalitatieve analyse

Gebaseerd op de resultaten van de kwantitatieve analyse, heeft de kwalitatieve analyse als doel om de betekenis van NSM in het proces van radicalisering na te gaan en te bestuderen wat dit betekent voor het geïntegreerde model. Wat kunnen de resultaten van de interviews ons vertellen over het radicaliseringsproces richting politiek geweld en meer specifiek over het ontstaan van gewelddadig extremistische attitudes (*propensity*), het ontstaan van gewelddadig extremistische settings (*exposure*), en de ontwikkeling van het perceptie-keuzep proces?

Het kwalitatieve deel van het RADIMED onderzoek is gericht op de verkenning van de ervaringen van jongvolwassenen verwickeld in een radicaliseringsproces, met het oog op het opbouwen van een beter begrip van de redenen waarom sommige jongeren betrokken raken bij gewelddadig extremisme en anderen niet. Hierbij ligt de focus vooral op het blootleggen van de condities waaronder gewelddadige radicalisering beïnvloed wordt

door het gebruik van het internet en NSM. Om de relevante psychologische en sociale processen in kaart te brengen, werden de volgende onderzoeksvragen opgesteld.

In welke mate wordt gewelddadig extremisme geaccepteerd?

Op welke manier verschilt dit tussen individuen?

Wat kan deze verschillen verklaren,

Is het internet en meer bepaald NSM een verklarende factor van gewelddadige radicalisering (leidend naar gewelddadig extremisme)?

a. Analyse

Grounded theory, zoals ontwikkeld door Glaser and Strauss (1967), is gebruikt als methode om de kwalitatieve data te ordenen en te analyseren. Deze inductieve methode wil "*empirically based theories from social phenomena about which a few analysis has been articulated*" ontwikkelen (Laperrière, 1997). De gebruikte analytische benadering is daardoor eerder interpretatief dan beschrijvend. Dit leidt tot een theoretisch begrip van het fenomeen.

i. Data verzameling

Er werden drie gewelddadig extremistische stromingen meegenomen in dit onderzoek, namelijk links extremisme, rechts extremisme en religieus (Moslim) extremisme. Binnen deze stromingen werd het profiel van de doelgroep beschreven als volgt: "**bij voorkeur jongvolwassenen tussen 16 en 25 jaar oud (of ouder) met radicale tot gewelddadig extremistische overtuigingen en betrokken in een radicale of gewelddadig extremistische beweging of groep**". Het internet (gewelddadig extremistische websites, fora, Facebook, blogs,...), de sneeuwbal methode en een oproep voor deelnemers via de online surveys waren de voornaamste strategieën om respondenten te vinden. Daarnaast werd er ook gebruik gemaakt van sleutelrespondenten. Het rekruteren van respondenten vond plaats over een periode van 8 maanden, tussen maart 2013 en november 2013. In totaal werden er 14 bruikbare interviews afgenomen (6 in Wallonië en Brussel en 8 in Vlaanderen). Deze zoektocht werd bemoeilijkt door een aantal factoren:

- Het onderzoeksthema (radicalisering/gewelddadig extremisme) is zeer gevoelig voor bepaalde groepen. De voornaamste oorzaak hiervoor is de gespannen politieke situatie rond islamitische gewelddadig extremisme, migratie en Belgische Syrië-strijders ten tijde van het onderzoek.
- Contacten die gevonden worden via het internet zijn niet altijd bereid om de overstap te maken naar offline participatie, bijvoorbeeld voor het afnemen van een face-to-face interview, mede door angst om anonimiteit te verliezen.
- De hoeveelheid van mogelijke relevante internet websites, fora etc. is zo groot dat het onmogelijk is om alle mogelijkheden en opties na te gaan.

Er werd gebruik gemaakt van semigestructureerde interviews om de nodige data te verzamelen. Respondenten werden gevraagd om verschillende onderwerpen te bespreken en werden aangemoedigd om hun ervaringen in hun eigen woorden te vertellen. Door gebruik te maken van een *topic-list* kon de interviewer het interview sturen en zo verzekeren dat alle onderzoeksonderwerpen aan bod kwamen.

ii. Dataset en strategische variabelen

De belangrijkste strategische variabele deelt de data op volgens politieke en ideologische oriëntatie (links extremisme, rechts extremisme en religieus extremisme). Een tweede strategische variabele, de mate van betrokkenheid (leider, ondergeschikte, uitvoerder of geïsoleerd), werd gebruikt om de analyse verder uit te diepen. Een overzicht van de verdeling van de respondenten volgens politieke oriëntatie, over verschillende beschrijvende criteria kan gevonden worden in Tabel 4.

Tabel 4: Verdeling van de respondenten volgens gender, woonplaats en leeftijd

	Men	Women	Flanders	Wallonia	Brussels	< 30 y.o.	> 30 y.o.
<i>Left-wing extremism</i>	4	2	4	-	2	6	-
<i>Right-wing extremism</i>	6	-	4	1	1	4	2
<i>Religious extremism</i>	2	-	-	1	1	-	2
TOTAL	12	2	8	2	4	10	4

Links georiënteerd extremisme. Individuen die streven naar het afschaffen van elke vorm van hiërarchie, voornamelijk de ongelijke verdeling van welvaart en macht, en die het gebruik van geweld om dit doel te bereiken ondersteunen. Zij streven naar een samenleving waar iedereen toegang heeft tot gelijke economische en sociale kansen, en niemand overdadige welvaart of macht over anderen heeft (Woshinsky, 2008).

Rechts georiënteerd extremisme. Individuen met politieke overtuigingen die sociale hiërarchie en/of sociale ongelijkheid ondersteunen en die het gebruik van geweld om dit doel te bereiken ondersteunen. Rechts extremisme beschouwt sociale hiërarchie en sociale ongelijkheid als onvermijdelijk, natuurlijk, normaal en/of gewenst en justifieert dit standpunt aan de hand van natuurwetten of sociale traditie (Carlisle, 2005).

Religieus extremisme. Individuen die sociale, politieke en economische veranderingen promoten en/of afdwingen in het kader van religieus georiënteerde verordeningen en die het gebruik van geweld om dit doel te bereiken ondersteunen. In deze studie werden ook individuen geïnterviewd die religieus georiënteerde ideeën nastreefden binnen het democratische systeem. Dus, twee types van politiek activisme werden waargenomen: 1) activisme binnen het systeem en gebruik makend van dit systeem om Moslim rechten en gelijkheid van rechten af te dwingen (niet gewelddadig extremistische) en 2) activisme buiten en strijdend tegen het systeem strevend naar het opleggen van een bepaalde visie van de Islam (gewelddadig extremistisch).

Een “**leider**” is iemand binnen een extremistische beweging met beslissingsrecht. Een “**ondergeschikte**” is iemand binnen de beweging die verantwoordelijk is voor verschillende zaken binnen de groep maar die geen beslissingsrecht heeft. “**Uitvoerders**” zijn personen die deelnemen aan groepsactiviteiten maar zonder belangrijke verantwoordelijkheden. Respondenten die niet betrokken zijn bij een georganiseerde groep of beweging kregen het label “**geïsoleerd**”.

iii. Algemene perceptie

Gegeven de voornaamste strategische variabele (ideologische oriëntatie) en gebaseerd op de resultaten van de analyse, werd een synthese gemaakt van de voornaamste kenmerken van gewelddadig extremisme voor elke ideologische strekking. Een overzicht kan gevonden worden in Tabel 5.

Links georiënteerd extremisme (LWE)

- Niveau aanvaarding politiek geweld: uitsluiting en instrumentalisering;
- Indirecte negatieve ervaringen met betrekking tot een brede referentie groep (de mensheid): perceptie van structurele ongelijkheid en oneerlijkheid;
- Diffuse en moeilijk identificeerbare tegenstander: het ‘grote kapitaal’;
- Familie en omgeving zijn meestal betrokken;
- Conventionele confrontatie met autoriteiten (politie);
- Gepercipieerde sociale onrechtvaardigheid, gebaseerd op berichtgeving en gevonden informatie in plaats van op eigen ervaringen;

- Verontwaardiging over het falen van de autoriteiten om de hun toegewezen taken te volbrengen: het herstellen van gelijkheid en het tegengaan van ongelijkheid tussen alle mensen;
- Grote sociale diversiteit binnen de beweging.

Rechts georiënteerd extremisme (RWE)

- Niveau aanvaarding politiek geweld: instrumentalisering en berusting
- Zowel indirecte als directe negatieve ervaringen met betrekking tot een specifieke referentiegroep: gepercipieerde discriminatie van autochtonen door de autoriteiten ten voordele van allochtonen.
- Duidelijk geïdentificeerde tegenstander: 1) Allochtonen die het sociale system misbruiken en 2) de autoriteiten die dit onrecht ondersteunen.
- Familie en omgeving zijn minder betrokken
- Conflictueuze confrontatie met de autoriteiten (politie, gerecht, traditionele politieke partijen, media)
- Gepercipieerde procedurele onrechtvaardigheid (vergelijking met allochtonen);
- Gepercipieerde discriminatie van zowel het individu als de groep (autochtonen).
- Verontwaardiging over het falen van de autoriteiten om de hun toegewezen taken te volbrengen: het vrijwaren van de rechten en privileges van autochtonen en/of superieure groepen/ individuen in de samenleving.
- Zeer kleine sociale diversiteit binnen de beweging.

Religieus activism (focus of islamitische respondenten) (RA)

- Niveau aanvaarding politiek geweld: instrumentalisering (thrill-seeking) en berusting;
- Directe en indirecte negatieve ervaringen met betrekking tot een specifieke referentiegroep: gepercipieerde discriminatie van moslims door de autoriteiten ten voordele van niet moslims
- Conflictueuze confrontatie met de autoriteiten (politie, gerecht, traditionele politieke partijen, media)
- Sterke set van definities, gebaseerd op de sociale setting en de eigen gemeenschap (moslims)
- Sterke gepercipieerde procedurele onrechtvaardigheid (vergelijking met niet-moslims)
- Gepercipieerde discriminatie van de eigen gemeenschap (moslims)
- Duidelijk geïdentificeerde tegenstander: 1) Islamofobe individuen die Moslims discrimineren, 2) de autoriteiten die deze discriminatie toe laten en 3) tegenstanders van bepaalde islamitisch geïnspireerde doelen.
- Verontwaardiging over het falen van de autoriteiten om de hun toegewezen taken te volbrengen: het herstellen van gelijkheid en het tegengaan van ongelijkheid tussen moslims en niet moslims.
- Zowel kleine als grote diversiteit binnen de beweging mogelijk

Tabel 5: Kenmerken van de verschillende ideologische strekkingen

	LWE	RWE	RA
Violence acceptance	Exclusion & instrumentalisation	Instrumentalisation & resignation	Instrumentalisation & resignation
Experiences	Indirect ; wide group	In/direct ; small group	In/direct ; small group
Adversary	Diffuse	Identified & Identifiable	Identified & Identifiable
Confrontation	Conventional	Conflictual	Conflictual
(Perceived) injustice	Social	Procedural	Procedural
(Perceived) discrimination	Indirect	Direct	Direct
Legitimacy of authorities	Strong/neutral	Neutral/weak	Neutral/weak
Social diversity	Strong	Weak	Strong or weak
Reference groupe	Community > individual	Individual > community	Individual = community
Internet use	Information / Action	Information / Action	Information / Action

b. Resultaten

De SAT volgende, worden factoren die een invloed hebben op geneigdheid tot gewelddadig extremisme (*propensity*) en blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud (*exposure*) hier begrepen als de ‘oorzaken van de oorzaken’. Meer bepaald konden 1) gebrekkige sociale bindingen 2) gepercipieerde onrechtvaardigheid³, en 3) gepercipieerde discriminatie geïdentificeerd worden als oorzaken van de oorzaken.

i. Aanvaarding van politiek geweld

Er konden verschillende niveaus van aanvaarding van politiek geweld vastgesteld worden. Uit de interviews konden drie scenario’s gefilterd worden. Deze scenario’s verschillen in de aanwezigheid van morele barrières en de perceptie van *moral discomfort*. Dit wordt weergegeven in Tabel 6.

- **Uitsluiting:** *Geweld wordt onder geen enkele omstandigheden geaccepteerd.* Geweld wordt niet beschouwd als een handelingsalternatief omdat het niet verzoend kan worden met persoonlijke normen en waarden. Het doel heiligt de middelen niet. Uitsluiting van geweld treedt voornamelijk op als de perceptie van *moral discomfort* klein of afwezig is.
- **Instrumentalisering:** *Politiek geweld wordt gezien als een normaal middel om een doel te bereiken.* Er zijn geen morele barrières die het gebruik van geweld tegenhouden. Dit heeft verschillende verklaringen:
  - o Thrill seeking. De noodzaak om de eigen sterkte te tonen, het belang van de sociale impact van geweld en de opwindend veroorzaakt door dit soort acties geven de doorslag.
  - o Het strafbare karakter van gewelddadige acties wordt niet gezien als problematisch. De mogelijke consequenties van dit soort acties wegen niet op tegen de gepercipieerde voordelen.
  - o Het individu heeft de morele regels die het gebruik van geweld als onaanvaardbaar definiëren niet aangeleerd.
- **Berusting:** *Politiek geweld wordt gezien als het enige overblijvende alternatief als alle andere opties om het doel te bereiken uitgeput zijn.* Geweld wordt initieel niet gezien als een moreel toegelaten middel, maar kan een laatste toevluchtsoord worden als alle niet gewelddadige alternatieven uitgeput zijn. Deze niet gewelddadige alternatieven kunnen onder andere zijn: petitie, betogingen, georganiseerde politieke

³ Meer correct gaat het om subjectieve vervreemding, waarvan gepercipieerde onrechtvaardigheid een onderdeel is. Zie Figuur 2.

actie, betrokken zijn bij politieke partijen enz. Als deze alternatieven niets opleveren kan het individu zijn toevlucht zoeken tot geweld maar dit vraagt wel het afzwakken van de morele barrières tegen geweld. In die zin reflecteert berusting in het gebruik van geweld een trend die het gevolg is van persoonlijke ervaringen van het individu. Deze ervaringen kunnen een invloed hebben op de morele barrières van het individu en/of op het niveau van *moral discomfort* en hierdoor de aanvaarding van politiek geweld als aan handelingsalternatief in de hand werken.

Tabel 6: Morele barrières, *moral discomfort*, aanvaarding van politiek geweld

	Moral barriers	Moral discomfort
Exclusion	✓	×
Instrumentalisation	×	✓
Resignation	✓	✓

ii. Morele barrières

Morele barrières die het gebruik van politiek geweld tegenhouden, worden aangeleerd via een individueel leerproces. Als dit leerproces niet plaatsvindt, of als alternatieve gewelddadige normen en waarden worden aangeleerd, zal de persoonlijke moraliteit het gebruik van politiek geweld ook niet tegenhouden. Als dit leerproces wel heeft plaatsgevonden, dan is het onwaarschijnlijk dat het individu zal overgaan tot geweld (uitsluiting), of enkel in bepaalde, extreme omstandigheden (berusting). In het geval van berusting worden de eigen morele barrières eigenlijk omzeild. Als het individu de conventionele alternatieven om een bepaalde doel te bereiken als onvoldoende percipieert, ontstaat er spanning tussen de onmogelijkheid om het doel te bereiken en eigen, fundamentele behoeften. Deze spanning wordt versterkt door negatieve ervaringen zoals gepercipieerde discriminatie of gepercipieerde onrechtvaardigheid. Deze spanning wordt aangeduid met de term '*moral discomfort*'.

iii. Moral discomfort

Moral discomfort kan gedefinieerd worden als de spanning tussen het status quo of de feitelijke (persoonlijke) situatie enerzijds en fundamentele behoeften of de gewenste situatie anderzijds. Het doel van het individu is bijgevolg om het machtsverwicht in de samenleving te beïnvloeden in het voordeel van zichzelf en de eigen groep om zo de gewenste situatie te bereiken. De fundamentele behoeften kunnen verschillen tussen individuen en groepen, maar verwijzen meestal naar de nood aan erkenning en respect.

Het is het samenspel van deze twee dimensies, het verwerven van morele barrières tegen het gebruik van politiek geweld en de noodzaak om de machtsbalans in het eigen voordeel te veranderen, dat tot gewelddadige radicalisering kan leiden. Hoe negatiever de bestaande machtsbalans beoordeeld wordt door een individu of beweging, hoe sterker de morele barrières tegen het gebruik van politiek geweld zullen afnemen. Als het gevoel van *moral discomfort* te sterk wordt, wordt het veranderen van het status quo een noodzaak voor het individu en/of de groep. Het is deze gepercipieerde noodzaak aan verandering die morele barrières verzwakt en het individu in de richting van het gebruik van politiek geweld voor het bereiken van diens doel duwt. *Moral discomfort* krijgt voornamelijk vorm via de persoonlijke ervaringen, en meer bepaald negatieve ervaringen.

iv. Directe en indirecte ervaringen

De manier waarop directe ervaringen (gebeurtenissen waar het individu zelf bij betrokken was) gedefinieerd en gepercipieerd worden door het individu is bepalend voor vraag of deze gebeurtenissen zullen bijdragen tot gevoelens van *moral discomfort* of niet. Bijvoorbeeld, in het geval van een gewelddadige overval door een dader

van vreemde afkomst zal de mogelijke associatie die het slachtoffer maakt tussen de elementen 'vreemde afkomst' en 'geweld' een invloed hebben op de perceptie van de gebeurtenis en bijgevolg ook op de definitie van het status quo. Als deze associatie niet gemaakt wordt, zal het status quo anders gedefinieerd worden.

Ook indirecte effecten kunnen een invloed hebben op percepties en overtuigingen, vooral als het slachtoffer in kwestie een significante andere is van het individu (bijvoorbeeld ouders of vrienden) of behoort tot een bredere referentiegroep waarmee het individu zich identificeert (bijvoorbeeld islamitische gemeenschap). Negatieve ervaringen van een brede, algemene referentiegroep (bijvoorbeeld 'mannen', 'jongeren' enz.) zullen minder waarschijnlijk leiden tot *moral discomfort* omdat de het gaat om meer diffuse percepties van onrechtvaardigheid. Het is belangrijk om in het achterhoofd te houden dat de perceptie van de gebeurtenis cruciaal is. Ongeacht de objectieve feiten, bepaalt de perceptie van het individu de impact van ene gebeurtenis. Met andere woorden, het is nutteloos om het objectieve karakter van bepaalde ervaringen te beïnvloeden als de perceptie van die gebeurtenis, in al zijn subjectiviteit, niet wordt aangepakt.

De impact van negatieve ervaringen op de overtuigingen van een individu, draagt bij tot een gedesillusioneerd en onaangenaam wereldbeeld. Het individu kan tot de conclusie komen dat diens normen en waarden foutief zijn. De spanning tussen het status quo en de fundamentele behoeften (erkenning en respect) neemt toe naarmate negatieve ervaringen het individu meer destabiliseren.

Subjectieve vervreemding

Gepercipieerde procedurele rechtvaardigheid

Verskillende RWE en RE respondenten verwezen naar negatieve ervaringen met verschillende vormen van autoriteit (politie, gerecht, traditionele politieke partijen en media) waarin ze zich oneerlijk behandeld voelden. Volgens deze respondenten heeft dit gebrek aan consideratie bijgedragen aan een extremer worden van hun opvattingen en/of acties. Vooral directe negatieve ervaringen met zowel de politie, justitie als traditionele politieke partijen werden aangehaald, waarvan vooral een oneerlijke behandeling zichzelf of hun groep en het gebruik van dubbele standaarden bijgebleven zijn. Deze gepercipieerde onrechtvaardigheid werd aangeduid als een belangrijke factor achter hun gewelddadig extremisme.

LWE respondenten vermeldden vooral negatieve ervaringen met de politie (ordehandhaving) tijdens betogingen. Deze ervaringen stellen de legitimiteit van de politie in vraag omdat de acties van de politie niet overeenkomen met de verwachtingen van de betrokken individuen. Dit heeft echter geen directe impact op het niveau van gewelddadig extremisme of op het niveau van betrokkenheid van LWE respondenten.

Gepercipieerde legitimiteit van de autoriteiten

De legitimiteit van de autoriteiten werd in vraag gesteld doorheen de interviews, vooral indien men van mening is deze hun plicht niet vervullen. Respondenten vormen een mening over de rol en taken van de autoriteiten nog voor er sprake is van een confrontatie en ze stellen de legitimiteit van deze autoriteiten in vraag als de realiteit niet overeenkomt met deze a priori definities. De eerste reactie van respondenten op deze teleurstelling is niet het wijzigen van de eigen definities maar het in vraag stellen van de legitimiteit van de betrokken autoriteiten. Een individu dat vaststelt dat de politie zijn werk niet doet zal eerder de legitimiteit van de politie in vraag stellen, dan zijn opvattingen over wat de taken van de politie inhouden te herzien.

Individueel hebben verschillende verwachtingen van de autoriteiten. Ze verwachten dat de politie hen beschermt, dat het gerecht hun belangen verdedigt, dat politieke partijen democratie in de praktijk brengen enz. Als deze verwachtingen niet ingelost worden, leidt dit tot desillusie en verlies van vertrouwen. Belangrijker nog, als het vervullen van fundamentele behoeften het inlossen van deze verwachtingen vereist, kan het gepercipieerde falen van de autoriteiten het individu richting andere (gewelddadige) alternatieven duwen.

Gepercipieerde discriminatie

Negatieve ervaringen met de autoriteiten die betrekking hebben op (gepercipieerde) discriminatie hebben de grootste impact op het niveau van gewelddadig extremisme doordat ze het gevoel van *moral discomfort* sterk versterken. Naast gepercipieerde discriminatie gericht op de eigen persoon of groep, vertoonden respondenten, vooral RWE en RA, ook een sterke nood aan erkenning en respect voor hun politieke opvattingen. Het niet respecteren of serieus nemen van de (gewelddadig extremistische) politieke opvattingen van individuen bleek bij te dragen aan een gevoel van marginalisatie van de groep en diens leden en kan op die manier bijdragen aan de verdere radicalisering van de groep.

v. Blootstelling (*exposure*)

Blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud gebeurt op verschillende momenten: tijdens de vorming van opvattingen, tijdens het aangaan van een gewelddadig extremistisch engagement (het leggen van contact) en tijdens het verdere radicaliseringsproces binnen een gewelddadig extremistische groep.

- a) Tijdens de vorming van opvattingen is het zoeken naar informatie een manier om de eigen opvattingen verder uit te werken, te verfijnen en te valideren in een dynamisch proces waarin de eigen ideeën afgetoetst worden aan steeds nieuwe informatie.
- b) Bij het aangaan van gewelddadig extremistische engagementen wordt er vooral gezocht naar praktische informatie die individuen kan helpen om te achterhalen wat de standpunten van verschillende bewegingen zijn en om uiteindelijk in contact te komen met een georganiseerde groep.
- c) In de periode van actief engagement in een groep wordt het individu verder ideologisch opgeleid aan de hand van nieuwe informatie passend binnen het gewelddadig extremistische framework dat aangereikt wordt door de groep.

Voor alle respondenten geldt dat de zoektocht naar gewelddadig extremistische informatie pas werd aangegaan na het ontstaan van een interesse in gewelddadig extremisme. Het internet is daarbij het meest populaire alternatief voor mainstream media om op zoek te gaan naar alternatieve informatie. Volgens de respondenten kan dit verklaard worden door een wantrouwen ten opzichte van traditionele media en ‘mainstream’ informatie aan de ene kant en daarmee samenhangend de nood aan kritische en correcte informatie aan de andere kant. Zelfs als men bewust was van de onzekerheid omtrent de betrouwbaarheid van bepaalde internetbronnen, verkoos men het internet toch als informatiebron ter controle en uitbreiding van mainstream informatie.

Actieve blootstelling

Er konden geen verschillen worden vastgesteld tussen de drie onderzochte ideologische strekkingen met betrekking tot het gebruik van het internet en NSM. Beide worden voor onderstaande doeleinden gebruikt, ongeacht ideologische oriëntatie.

Online communicatie (online communication)

Het belang van actieve blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud bij het ontstaan van politiek geweld wordt bevestigd door onze data. Respondenten gaven aan actief op zoek te gaan naar gewelddadig extremistische online inhoud en in mindere mate ook naar offline gewelddadig extremistische inhoud. Deze actieve blootstelling wordt gefaciliteerd door de snelle, gemakkelijke en anonieme toegang tot gewelddadig extremistische websites, fora, Facebook enz. Twee types van online communicatie bleken gerelateerd aan politieke activiteiten. Beide types werden geobserveerd bij respondenten in de drie ideologische stromingen.

- Het individu zoekt informatie maar wil geen rechtstreeks contact met andere personen.
- Het individu zoekt informatie en wil ideeën uitwisselen met andere individuen.

Zoeken naar gewelddadig extremistische contacten (searching for extremist contacts)

In hun zoektocht naar gewelddadig extremistische contacten gebruikten sommige respondenten actief het internet om te communiceren met gelijkgestemden. Als men wil toetreden tot een gewelddadig extremistische groep, wordt het internet en vooral NSM gezien als een handig middel om een georganiseerde groep in de buurt te vinden, ongeacht of men toegang heeft tot een gelijkgestemde omgeving of niet. Het is internet is snel, makkelijk in gebruik en veilig. Toch zijn het internet en NSM niet de enige manier om in contact te komen met gewelddadig extremistische bewegingen. Sommige respondenten zochten offline contact via bijeenkomsten, evenementen, vrienden enz. In feite gaven de meeste respondenten aan dat het initieel niet veel uitmaakt of het contact offline of online gelegd wordt. Later, als er overgegaan wordt tot toetreding en een actieve betrokkenheid bij een gewelddadig extremistische groep, vereist dit wel dat er offline ontmoetingen plaatsvinden. Respondenten gaven aan dat, in tegenstelling tot online contacten, offline ontmoetingen garant staan voor vertrouwen.

Zelf-selectie

In de zoektocht naar informatie (online en offline) selecteren individuen vooral die informatie die van belang is voor henzelf. Dit betekent niet per definitie dat de geselecteerde informatie ook de eigen standpunten ondersteunt. Sommige respondenten gaven aan bewust naar informatie rond andere dan de eigen ideologische strekking te zoeken. Deze info wordt meestal wel gebruikt om het eigen verhaal beter af te stemmen op de argumenten van de 'tegenstander'. Zelf-selectie leidt dus onvermijdelijk tot het versmallen van de informatievelden waar men toegang toe zoekt. Dit geldt zowel voor LWE, RWE en RE respondenten. Bij geen enkele respondent leidde de confrontatie met bepaalde informatie tot een volledige ommekeer in de eigen opvattingen. Deze vaststelling, samen met het proces van zelf-selectie, wijst erop dat de aanwezigheid van gewelddadig extremistische overtuigingen een voorwaarde is voor 1) het opzoeken van meer specifieke en gedetailleerde gewelddadig extremistische informatie en 2) het toetreden tot een gewelddadig extremistische groep. Eens lid van de groep, zullen opvattingen en overtuigingen verder evolueren. Dit proces van zelf-selectie creëert een aanzienlijk beperkte sociale wereld zowel binnen als buiten de gewelddadig extremistische groep.

Passieve blootstelling

Sommige respondenten haalden aan op evenementen en/of meetings soms per toeval, in contact te komen met andere personen die gewelddadig extremistische ideeën verdedigden. Deze toevallige contacten zijn momenten waarop individuen passief worden blootgesteld aan gewelddadig extremistische inhoud, die mogelijk extremer van aard is dan de eigen opvattingen. Dit biedt het individu de mogelijkheid om verschillende settings met elkaar te vergelijken en een setting uit te kiezen die de meeste mogelijkheden biedt om de eigen *moral discomfort* weg te werken. Geen van de respondenten gaf echter aan per toeval, of volledig passief, blootgesteld te zijn aan gewelddadig extremistische inhoud zonder enig eigen initiatief voorafgaand aan deze blootstelling. Om bijvoorbeeld blootgesteld te worden aan bepaalde inhoud tijdens een gewelddadig extremistische meeting, moet men eerst zelf de keuze maken om naar deze meeting te gaan. De hypothese dat een niet in gewelddadig extremisme geïnteresseerd individu, dat volledig passief wordt blootgesteld aan gewelddadig extremistische inhoud, beïnvloed zal worden door deze inhoud, kan niet ondersteund worden. Gewelddadig extremistische inhoud zal pas een invloed hebben op een individu als deze inhoud ondersteund wordt door de *propensity* van dat individu. Dit betekent dat het internet en NSM niet gezien kunnen worden als een trigger voor gewelddadig extremisme maar eerder als facilitators. Ze vormen een ideaal medium voor communicatie en informatie uitwisseling.

vi. Sociale settings

Sociale integratie (sterke sociale bindingen)

De data tonen aan dat sociale integratie geen rol speelt bij het toetreden tot een gewelddadig extremistische groep. Er werden zowel respondenten met sterke als met zwakke sociale bindingen met de samenleving geïnterviewd. De hypothese dat een sterke sociale integratie gewelddadig extremisme kan helpen voorkomen kan dan ook niet ondersteund worden. Sociale isolatie daarentegen kan wel een belangrijke motivatie zijn om toenadering te zoeken.

Sociale diversiteit

Met dit in het achterhoofd moet de volgende opmerking bij het geïntegreerde model gemaakt worden. Sociale integratie mag niet te eng geïnterpreteerd worden. Tijdens de interviews kwam duidelijk naar voor dat ook goed sociaal geïntegreerde personen betrokken kunnen raken in een proces van gewelddadige radicalisering en gewelddadig extremisme. Er moet wel rekening gehouden worden met elementen van 'sociale diversiteit'. Wat vooral van belang is, en wel gesteund wordt door onze data, is de mate van homogeniteit van de setting(s) waarbinnen men sterke sociale banden ontwikkelt. Een individu kan zeer sterke banden hebben met de samenleving maar binnen een zeer homogene sociale omgeving. Deze homogeniteit kan een sterke invloed hebben op de vorming van attitudes. Een persoon met sterke sociale banden maar binnen een zeer homogene (gewelddadig extremistische) omgeving kan zeer homogene opvattingen ontwikkelen.

c. Conclusie

Samengevat kan er gesteld worden dat de ervaring van een sterk gevoel van *moral discomfort* het centrale element is waarop het proces van gewelddadige radicalisering gebaseerd is. Als dit gevoel van *moral discomfort* in botsing komt met de morele barrières van het individu kunnen deze verzwakken en kan dit leiden tot politiek geweld.

Moral discomfort ontstaat vooral als het individu in kwestie een onoverbrugbaar verschil ervaart tussen zijn fundamentele behoeften en de (perceptie van) de feitelijke situatie. Elke individu bepaalt voor zichzelf wat deze basisbehoeften zijn. Ze kunnen persoonlijk zijn (nood aan erkenning, respect enz.) of betrekking hebben op de eigen sociale groep (nood aan erkenning, respect enz.). Meer concreet kan dit gaan over sociale en professionele integratie, erkenning van zichzelf en/of de eigen groep, respect voor individuele vrijheden, gelijke en rechtvaardige behandelingen enz. Het niet vervullen van deze fundamentele basisbehoeften kristalliseert in ervaringen van gepercipieerde discriminatie en gepercipieerde onrechtvaardigheid die het gevoel van *moral discomfort* verder versterken en de perceptie van de autoriteiten als legitiem ondermijnen. Gepercipieerde discriminatie en/of onrechtvaardigheid door de autoriteiten zal negatiever ervaren worden als het individu in kwestie deze autoriteiten hoog inschatte.

Het voornaamste verschil dat geobserveerd kon worden tussen de drie onderzochte ideologische strekkingen is dat een gevoel van *moral discomfort* niet prominent aanwezig is bij LWE respondenten, in tegenstelling tot RWE en RE respondenten. Los daarvan zijn er zowel individuen met een lagere als met een hogere vorm van *moral discomfort* geobserveerd binnen elke ideologische strekking. Dit betekent dat elementen die een sterke *moral discomfort* kunnen veroorzaken niet beperkt zijn tot een bepaalde ideologische strekking maar eerder steunen op bredere structurele oorzaken (oorzaken van de oorzaken).

Hoewel het **internet en NSM** communicatie en informatie uitwisseling ondersteunen, vormen zij niet het startpunt voor gewelddadige radicalisering. Internet en NSM vormen eerder een facilitator die van belang wordt nadat het radicaliseringsproces reeds van start gegaan is. Daarnaast heeft het gebruik van het internet en NSM, hoewel snel en makkelijk, zijn beperkingen in termen van betrouwbaarheid.

De perceptie van de autoriteiten als legitiem is cruciaal. Ervaringen (direct en indirect) van discriminatie of onrechtvaardigheid door de autoriteiten gericht tegen het individu en/of de eigen gemeenschap hebben een belangrijke impact op de perceptie van de betrokken individuen. Het is niet de aanwezigheid van de directe tegenstander die van belang is maar wel de perceptie dat de autoriteiten een onrechtvaardige situatie tussen het

individu en de tegenstander in stand houden. Het hoofd bieden aan een tegenstander wordt niet gepercipieerd als problematisch of frustrerend maar wel dat de autoriteiten een eerlijk en gelijk gevecht tegen deze tegenstander niet toelaten. De gewelddadig extremistische groep vormt vervolgens een antwoord op dit falen van de autoriteiten: 'Onze groep voorziet in de middelen om een eerlijke machtsverhouding in de strijd te herstellen'. Tenslotte werd het duidelijk dat de **sociale omgeving** van gewelddadig extremistische individuen bijdraagt aan de vorming van individuele morele regels. Individuen zullen hun sociale omgeving verlaten als het vervullen van hun fundamentele behoeften een andere set van morele regels vereist dan deze beschikbaar de eigen omgeving. Het is aangewezen om op deze fundamentele noden te focussen en niet zozeer op het beïnvloeden van de sociale omgeving van individuen. In deze context is zou een *counter narrative* nuttig zijn als het een positief alternatief aanbiedt om aan de waargenomen fundamentele noden te voldoen.

6. Algemene conclusie en aanbevelingen

Algemene conclusie

Reeds vroeg in het onderzoek werd het duidelijk dat extremisten die overgaan tot gewelddadige politieke acties niet gek zijn of lijden aan waanideeën. Integendeel, tijdens de kwalitatieve interviews werd het duidelijk dat geweld gepercipieerd én gebruikt werd als een efficiënt (en vaak laatste) (red)middel om een, in hun ogen redelijk en noodzakelijk, doel te bereiken. Door te reageren op een situatie die als zeer problematisch beschouwd wordt zijn extremisten in staat om de spanning tussen de bestaande (problematische) politieke en sociale situatie enerzijds en wat zij denken dat nodig is om bepaalde essentiële en fundamentele behoeften te vervullen, op te lossen. Hoe dwingender en dringender deze spanning ervaren wordt, hoe waarschijnlijker dat deze individuen zullen overgaan tot politiek geweld, als een onmiddellijk en efficiënt middel om het doel te bereiken. Dit impliceert dat gewelddadig extremisme en politiek geweld beter begrepen kunnen worden als onderdeel van een doordachte strategie om een bepaald doel, waartoe men moreel zeer geëngageerd is, te bereiken (Braeckman, 2006). Dit idee wordt ondersteund door Wikström en diens situationele actie theorie (Bouhana and Wikström, 2008). Volgens deze theorie zijn daden of acties, inclusief politiek geweld, het gevolg van de uitkomst van een perceptie-keuzeprocess, waarbij het individu bepaalde handelingsalternatieven percipieert (afhankelijk van de setting waar hij of zij zich in bevindt (*exposure*) en de eigen geneigdheid tot gewelddadig extremisme (*propensity*) en vervolgens één van deze alternatieven kiest om uit te voeren (afhankelijk van zowel de eigen morele regels als de morele regels van de setting).

Het werd verder ook duidelijk dat er een veelvoud van verschillende motieven en motivaties beschikbaar zijn die zouden verklaren waarom iemand politiek geweld gebruikt én die tegelijkertijd gebruikt worden door de daders om hun acties te legitimeren. Deze motieven zijn meestal ideologisch of religieus van aard. Zo kan politiek geweld bijvoorbeeld ingezet worden om de Sharia in Europa te installeren, om een blanke nationalistische staat te stichten, om een kapitalistische elite omver te gooien, om gelijke rechten te eisen, om proefdieren te bevrijden, om abortus tegen te gaan en ongeboren kinderen te redden, om migranten de deur te wijzen, om de eigen cultuur te vrijwaren etc. Echter, dit soort van rechtvaardigingen wordt meestal pas naar voor geschoven na de feiten en verklaren dus niet waarom er initieel tot politiek geweld werd overgegaan. Dit neemt niet weg dat dit soort motieven in de media vaak centraal geplaatst wordt in berichtgeving rond politiek geweld en gewelddadig extremisme, vooral in het geval van religieus (moslim) extremisme. Daarnaast focussen zelfs sommige onderzoekers en experts op het vlak van terrorisme en/of gewelddadig extremisme op ideologie en religie in hun analyse van politiek geweld en gewelddadig extremisme. Deze beeldvorming draagt bij aan het beeld van irrationele en gestoorde daders. Dit is problematisch omdat motieven geen oorzaken van politiek geweld of gewelddadig extremisme kunnen zijn. Motieven geven aan waarom het belangrijk is om een bepaald doel te bereiken, ze verklaren echter niet waarom uit verschillende beschikbare handelingsalternatieven specifiek politiek geweld gekozen werd om dit doel te bereiken. Het zijn noodzakelijke maar onvoldoende voorwaarden om actie te verklaren (Davidson, 1963). Gewelddadig extremistische motieven worden pas oorzaken door de inbreng van de wisselwerking tussen situationele blootstelling (*exposure*) en individuele geneigdheid tot

gewelddadig extremisme (*propensity*). Het overzicht van de (empirische) literatuur maakte reeds duidelijk dat een specifieke ideologie geen centrale factor is die leidt naar radicalisering en gewelddadig extremisme, maar in tegendeel pas ten volle aangeleerd en geïncorporeerd wordt, na het toetreden tot de gewelddadig extremistische beweging of groep.

In plaats van te focussen op motivaties en ideologie zou er meer aandacht moeten gaan naar structurele issues, groepsprocessen en (gepercipieerde) individuele *strains* als de voedingsbodem van gewelddadige radicalisering. De echte (dwingende) redenen (Davidson, 1963) om toe te treden tot een gewelddadig extremistische groep zijn vaak sociaal van aard en gebaseerd op percepties van verontwaardiging en/of het gevoel verloren te lopen in de wereld (Bjørge, 2002). Vooral jongeren die op zoek zijn naar sociale aansluiting, identiteit/of betekenis en gevoelens van onrechtvaardigheid ervaren, zijn vatbaar voor gewelddadig extremisme. Door gebruik te maken van een polariserend discours en simpele, logische en praktische antwoorden aan te bieden zijn gewelddadig extremistische groepen in staat om deze grieven te voeden, uit te vergroten en zelfs te creëren. Meer specifiek beantwoorden gewelddadig extremistische groepen de behoeften van individuen door het aanbieden van 1) een sterk gevoel van identiteit, 2) een politiek-activistisch antwoord op ervaren onrecht en 3) sociale acceptatie en een gevoel van thuis horen (Fermin, 2009). Gewelddadig extremistische groepen kunnen zeer aantrekkelijk worden voor jongeren als deze zaken niet gevonden kunnen worden in de algemene samenleving (of als de samenleving faalt ze aan te bieden). Het feit dat dit, initieel, los staat van ideologie wordt ook gesuggereerd door onderzoek dat aantoonde dat daar waar jongeren toegang hebben tot georganiseerde misdaad (bendes), gewelddadig extremisme groepen minder of geen aanhang verwerven. Bendes bieden individuen namelijk dezelfde dingen, identiteit en sociale acceptatie (Roy, 2008).

Een groot probleem in het onderzoek naar gewelddadig extremisme en politiek geweld is de overdaad aan reeds geïdentificeerde risicofactoren aan de ene kant en onduidelijkheid over welke van deze factoren causaal zijn en welke slechts samenhangen met gewelddadig extremisme aan de andere kant. Om dit probleem aan te pakken werd een geïntegreerd model ter verklaring van gewelddadig extremisme (politiek geweld) ontwikkeld, gebaseerd op de situationele actie theorie (SAT) van Wikström (2014). Sleutelementen uit theorieën ter verklaring van (jeugd)delinquentie werden geïntegreerd in dit model. Dit was mogelijk omdat, net zoals algemene vormen van criminaliteit, politiek geweld gedefinieerd kan worden als ‘het breken van morele regels zoals vervat in de strafwet’ (Bouhana & Wikström, 2008). Deze definitie omzeilt conceptuele discussies en maakt het mogelijk om tot een algemene verklaring van politiek geweld te komen door de logica van SAT toe te passen op de verklaring van politiek geweld. Onze analyse bevestigde de toepasbaarheid van dit model op gewelddadig extremisme (politiek geweld). Dit betekent dat

- 1) *Er een onderscheid gemaakt moet worden tussen de directe oorzaken van politiek geweld en de oorzaken van de oorzaken (emergence).*
- 2) *Individuele geneigdheid tot gewelddadig extremisme (propensity) en blootstelling aan gewelddadig extremistische settings (exposure), in interactie met elkaar, de directe oorzaken van politiek geweld vormen.*

Gegeven de focus van ons onderzoek werd voornamelijk blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud via NSM (ENSM) bestudeerd. Het bleek fundamenteel om een onderscheid te maken tussen actieve blootstelling (*active exposure*) of het opzettelijk opzoeken van bepaalde informatie en communicatie, en passieve blootstelling (*passive exposure*) of het per ongeluk tegenkomen van bepaalde inhoud tijdens andere online activiteiten. De resultaten van de kwalitatieve interviews tonen duidelijk aan dat gewelddadig extremistische jongeren NSM niet naar voor brengen als de oorzaak van hun radicalisering. NSM wordt vooral gebruikt als een handig instrument en middel om offline ontwikkelde interesses verder uit te diepen door naar relevante informatie te zoeken en communicatie aan te gaan met gelijkgestemden (actieve blootstelling). Verder werd NSM vooral gebruikt om op de hoogte blijven van de activiteiten van de beweging en om netwerken te organiseren. Het is zeer onwaarschijnlijk dat een individu zal radicaliseren enkel en alleen via het gebruik van NSM (passieve blootstelling). Verder tonen onze resultaten ook duidelijk aan dat het gevaar van blootstelling

aan gewelddadig extremistische blootstelling niet alleen online gevonden kan worden maar dat ook de offline wereld in rekening gebracht moet worden. Vooral blootstelling aan delinquente of gewelddadig extremistische peers kan een invloed hebben op het radicaliseringsproces.

Aan de andere kant toonde onze analyse wel aan dat het actief gebruik van NSM voor gewelddadig extremistische doeleinden een grote impact heeft op de waarschijnlijkheid politiek geweld te plegen. Jongeren die doelbewust bepaalde gewelddadig extremistische informatie opzoeken en/of doelbewust communiceren met andere gewelddadig extremistische groepen en/of individuen lopen inderdaad een hoger risico op gewelddadig extremisme en uiteindelijk het gebruik van politiek geweld. Dit effect wordt versterkt door *propensity*. Het is zeer duidelijk dat adolescenten die een hoge geneigdheid hebben tot gewelddadig extremisme sterker beïnvloed worden door ENSM. De effecten, en bijgevolg het gevaar, van ENSM voor individuen met slechts een lage *propensity* tot gewelddadig extremisme zijn bijna verwaarloosbaar. Dit betekent dat het gevaar niet zozeer bij NSM zelf ligt maar eerder bij het feit dat sommige jongeren bepaalde gewelddadig extremistische websites willen bezoeken en willen in contact treden met extremisten. In termen van preventie is het dan ook cruciaal om te vermijden dat gewelddadig extremisme aantrekkelijk wordt voor adolescenten. Om dit te bereiken zou er meer aandacht moeten gaan naar de structurele oorzaken van gewelddadig extremisme, de oorzaken van de oorzaken, of in andere woorden naar deze factoren die een invloed op hebben op *exposure* en *propensity*.

Volgens SAT zijn sommige door onderzoek geïdentificeerde risicofactoren in feite (elementen van) oorzaken van de oorzaken. In dat opzicht heeft onze analyse verschillende elementen van gepercipieerde *strains*/onrechtvaardigheid geïdentificeerd die bijdragen aan een voedingsbodem voor gewelddadige extremisme. Dit toont aan dat er meer aandacht zou moeten gaan naar elementen van gepercipieerde onrechtvaardigheid en *strains* als de structurele oorzaken van gewelddadig extremisme en politiek geweld in plaats van naar relatieve deprivatie en armoede. Dit wordt reeds aanvaard en toegepast in onderzoek naar algemene criminaliteit. Tot nu toe heeft relatieve deprivatie veel aandacht gekregen in onderzoek naar radicalisering en gewelddadig extremisme, zonder veel resultaat. Onderzoek dat probeert om de socio-demografische profielen van extremisten in kaart te brengen geeft gemengde en contradictorische resultaten. Sommige individuen komen uit arme milieus terwijl anderen juist een heel welgestelde achtergrond hebben, sommige zijn hoog opgeleid, andere zijn ongeletterd enzovoort. Door te focussen op gepercipieerde onrechtvaardigheid kunnen deze resultaten in perspectief geplaatst worden. Gevoelens van onrechtvaardigheid kunnen aanwezig zijn onder alle lagen van de bevolking. Onze analyses tonen aan dat de verklaringskracht voor de verklaring van politiek geweld bovendien groot is. Hier moet rekening mee gehouden worden bij het ontwikkelen van een preventiebeleid en inspanningen moeten geleverd worden om de (structurele) problemen die aan de basis van deze percepties liggen aan te pakken.

Elementen van gepercipieerde onrechtvaardigheid kunnen gevonden worden in verschillende aspecten van het leven van individuen. Zo kunnen potentiële elementen van gepercipieerde onrechtvaardigheid gevonden worden in de eigen persoonlijke situatie (bv. familiale situatie, carrière mogelijkheden enz.), betrekking hebben op algemene sociale, politieke en economische aspecten (bv. discriminatie op de huizen- en/of jobmarkt, een lening geweigerd worden bij de bank enz.) en ervaren worden bij contact met de autoriteiten (bv. geïdentificeerd worden bij politiecontroles enz.). Onze analyses hebben gebrekkige sociale integratie (gebrekkige sociale bindingen) elementen van gepercipieerde discriminatie (zowel individuele als groepsdiscriminatie) en elementen van procedurele rechtvaardigheid (percepties van gebrek aan respect, onrechtvaardige en bijgevolg illegitieme autoriteiten) geïdentificeerd als elementen van onrechtvaardigheid die samen de oorzaken van de oorzaken vormen en zo een invloed uitoefenen op *propensity* en *exposure*.

Als we focussen op één van deze factoren in termen van preventie dan tonen de resultaten zeer duidelijk het belang aan van vertrouwen in de autoriteiten en bijgevolg ook de nood om dit vertrouwen te herstellen, vooral

onder risico-populaties⁴. Alle respondenten hebben duidelijk aangegeven autoriteiten in het algemeen en de politie in het bijzonder als negatief te percipiëren en hen bijgevolg ook niet als legitiem te erkennen. Verder is procedurele onrechtvaardigheid duidelijk gelinkt aan politiek geweld, zelfs gecontroleerd voor andere risicofactoren. Gepercipieerde onrechtvaardigheid (als onderdeel van subjectieve vervreemding) werd geïdentificeerd als grondoorzaak van gewelddadig extremisme met een sterke invloed op individuele propensity tot gewelddadig extremisme en exposure aan gewelddadig extremisme. Dit is niet alleen problematisch omdat gepercipieerde onrechtvaardigheid een basis voor gewelddadig extremisme kan vormen, maar ook omdat de medewerking van risicogroepen noodzakelijk is om gewelddadig extremistische groepen en individuen te identificeren en zo gewelddadige radicalisering te vermijden. Dit betekent dat een strikte afdwinging van de wet zonder aandacht voor culturele en lokale gevoeligheden en/of harde sancties door de politie kunnen leiden tot cynisme met betrekking tot de wet en zo het risico op gewelddadig extremisme kunnen verhogen. Hetzelfde geldt voor beleid en maatregelen die focussen op een bepaalde groep (bv. een hoofddoeken verbod in plaats van een algemeen verbod op religieuze symbolen). Dit ondermijnt de bereidheid tot medewerking met de politie of participatie in sociale activiteiten. Het beleid zou meer aandacht moeten hebben voor dit probleem en inspanningen moeten leveren om algemene percepties van legitimiteit en vertrouwen in de autoriteiten te versterken en dit meer specifiek door het aanpakken van (de perceptie van) oneerlijke en discriminerende politietredens.

Algemene opmerkingen

Gebaseerd op de resultaten van zowel het kwantitatieve als het kwalitatieve onderzoek en de hieruit getrokken conclusies, kunnen enkele aanbevelingen gedaan worden met betrekking tot de preventie van gewelddadige radicalisering onder jongeren en meer specifiek tot de preventie van gewelddadig extremisme. Alvorens over te gaan tot deze aanbevelingen is het belangrijk een aantal algemene opmerkingen mee te geven.

1) Beleidsmakers moeten in het achterhoofd houden wat men wil bereiken. Er is een belangrijk verschil tussen maatregelen die mikken op de preventie van gewelddadig extremisme en politiek geweld en strategieën met het oog op deradicalisering. Elk van deze interventies vraagt een specifieke aanpak en is gericht op een andere doelgroep. Op basis van de resultaten van deze studie kunnen er enkel aanbevelingen gedaan worden met betrekking tot de preventie van gewelddadig extremisme. Om te komen tot aanbevelingen gericht op deradicalisering is er verder onderzoek nodig.

2) Er moet ook rekening gehouden worden met de positie van de overheid. Dit kan een uitdaging zijn omdat er twee, vaak conflicterende, signalen gegeven moeten worden. Ten eerste moet het duidelijk gemaakt worden dat gewelddadig extremisme niet getolereerd kan en zal worden. Ten tweede is het echter ook cruciaal om gewelddadig extremistische bewegingen en individuen niet ondergronds te duwen en de dialoog open te houden. Het spreekt dan ook voor zich dat het dan er voldoende voorzichtigheid geboden is geen strategieën ten uitvoer te brengen die het probleem enkel doen toenemen. In dat opzicht is het problematisch dat er tot nu toe nog maar weinig projecten wetenschappelijk geëvalueerd werden. Evaluatieonderzoek van projecten gericht op het reduceren van jeugd delinquentie in het algemeen tonen wel aan dat enkel deze projecten die reeds zeer vroeg inzetten op preventie, effectief zijn op lange termijn (zie ook Christmann, 2012).

3) Beleid en praktijk focussen vaak op de vraag hoe individuen met een verhoogd risico op gewelddadig extremisme te herkennen zodat preventieve maatregelen op deze personen gefocust kunnen worden. In dat opzicht is het belangrijk te benadrukken dat structurele problemen aan de basis liggen van gewelddadige

---

⁴ Eerder onderzoek toonde reeds aan dat minderheden hetzelfde belang hechten aan procedurele onrechtvaardigheid en hiervoor dezelfde criteria gebruiken als meerderheidsgroepen (Tyler, 1994, 2001). Zowel in het VK als in de VSA (Huq, Tyler, & Schulhofer, 2011; Tyler, Schulhofer, & Huq, 2010) heeft empirisch onderzoek aangetoond dat de gepercipieerde eerlijkheid van het strafrechtstelsel, en in het bijzonder de politie, gepercipieerde legitimiteit en coöperatie met de politie in hoge mate voorspeld. Echter, onderzoek toonde ook aan dat minderheden de autoriteiten het meest negatief percipiëren als oneerlijk en onbetrouwbaar. Zij voelen zich gevisieerd door een politie, die handelt gebaseerd op vooroordelen en stereotypen (Tyler & Wakslak, 2004). Dit wordt ook bevestigd door onze studie.

radicalisering en gewelddadig extremisme. Dit kan gezien worden als ‘slecht nieuws’, omdat het preventie strategieën specifiek gericht op gewelddadig extremisme moeilijk maakt. Aan de andere kant betekent dit ook dat er lessen getrokken kunnen worden uit wat reeds geweten is over de preventie van jeugddelinquentie en de opbouw van weerbaarheid. Hoewel het moeilijk en soms zelf onmogelijk is om structurele problemen op te lossen, moeten ze waar mogelijk wel aangepakt worden om gewelddadig extremisme tegen te gaan op lange termijn. Structurele problemen kunnen een invloed hebben op de percepties van individuen (*propensity*) en hen zo mogelijk in de richting van gewelddadig extremistische settings (*exposure*) en uiteindelijk politiek geweld duwen. Hoewel deze percepties niet altijd volledig objectief correct zijn, zijn ze wel steeds op zijn minst gedeeltelijk gebaseerd op problemen van ongelijkheid en discriminatie (oorzaken van de oorzaken). Op de korte termijn kunnen jongeren meer weerbaar gemaakt worden tegen gewelddadig extremisme door aan te leren hoe juist om te gaan met problemen en moeilijke situaties. Weerbaarheidstrainingen hebben ten eerste een invloed op *propensity* als de directe oorzaak van gewelddadig extremisme door het leren controleren van impulsen en het ontwikkelen van positieve, niet-gewelddadige attitudes. Dit zal ten tweede ook de aantrekking van gewelddadig extremistische settings (*exposure*) verminderen. Dit soort van strategieën kan nuttig zijn voor verschillende groepen jongeren en niet enkel voor risicogroepen. Door te focussen op brede groepen en algemene positieve vaardigheden aan te leren worden risicjongeren ook bereikt, zonder te stigmatiseren.

4) Om aanbevelingen vanuit onderzoek in praktijk om te kunnen zetten, moet het duidelijk zijn wie welke verantwoordelijk dient te dragen. Hoewel dit in theorie makkelijk lijkt, is dit in praktijk een moeilijke taak, vooral in de Belgische context waar er rekening gehouden moet worden met verschillende beleidsniveaus en bevoegdheden. Dit betekent dat er vooral stil gestaan moet worden bij coördinatie. Het is onvermijdelijk dat bepaalde verantwoordelijkheden en taken zullen overlappen. Bij een gebrek aan coördinatie zal dit ervoor zorgen dat sommige issues over het hoofd gezien worden, terwijl anderen aangepakt worden door meerdere actoren wat tot verwarring zal leiden. Gebaseerd op deze bezorgdheden en op de nood aan informatie die aanwezig is in het veld, herhalen wij de suggestie tot de oprichting van een kennis-en adviescentrum rond radicalisering en gewelddadig extremisme dat instaat voor het groeperen van relevante actoren en kennis en ondersteund wordt door wetenschappelijk onderzoek (zie ook Noppe et al., 2011). Wat vandaag ontbreekt is een centrale en neutrale partner die bestaande kennis kan samenbrengen, advies kan verlenen bij de ontwikkeling van een geïntegreerd preventiebeleid, verantwoordelijkheden kan coördineren, concrete informatie kan verschaffen over hoe radicalisering te herkennen en aan te pakken en bestaande initiatieven kan ondersteunen. Elk van de door ons gedane aanbevelingen zou voordeel kunnen halen uit of georganiseerd kunnen worden door een dergelijk centrum.

Specifieke aanbevelingen

De aanbevelingen van Noppe et al. (2011) volgend herhalen we dat het belangrijk is een preventiebeleid uit te bouwen gebaseerd op twee pijlers. Ten eerste moet het bestaande sociaal beleid verder versterkt worden, in het bijzonder in de domeinen van onderwijs, tewerkstelling en integratie. Onze resultaten tonen aan dat een gebrekkige sociale integratie⁵, gepercipieerde discriminatie en gepercipieerde onrechtvaardigheid belangrijke elementen vormen van de voedingsbodem van gewelddadig extremisme. Het is belangrijk dat de structurele oorzaken van deze *strains* aangepakt worden. Ten tweede dienen ook specifieke lokale en regionale werkvormen uitgewerkt te worden. Gewelddadig extremisme is vaak verbonden met persoonlijke ervaringen en lokale omstandigheden en kan dus het best aangepakt worden op dit lokale niveau. De aanbevelingen zoals hieronder uitgelijnd hebben betrekking op deze lokale werkvormen.

---

⁵ Met gebrekkige sociale integratie wordt, gebaseerd op de resultaten, niet enkel een gebrek aan sociale bindingen bedoeld, maar ook, en belangrijker, een gebrek aan heterogene sociale bindingen. Individuen die zeer sterke sociale bindingen hebben maar uitsluitend binnen een zeer homogene sociale omgeving blijken ook vatbaarder voor gewelddadig extremisme.

Ten eerste, met betrekking tot de **preventie van online gewelddadige radicalisering** moet er rekening gehouden worden met de virtuele levensstijl van de adolescenten. Websites die adolescenten bezoeken verschillen in frequentie, aard en overtuigingskracht van eventueel aanwezige gewelddadig extremistische boodschappen. Zoals reeds eerder uitgelegd geven verschillende virtuele settings toegang tot gewelddadig extremistische inhoud maar houden niet al deze settings hetzelfde gevaar in voor gewelddadige radicalisering. Hoewel extremisten aanwezig kunnen zijn in passieve, mainstream, virtuele settings⁶, zijn deze settings in intentie niet gewelddadig extremistisch waardoor gewelddadig extremistische opmerkingen en narratieven gecounterd worden door andere gebruikers. Dit kan resulteren in discussies over verschillende sociale en politieke issues, de interpretatie ervan, en de juiste reactie erop. Anders gezegd, passieve virtuele settings kunnen het ontstaan geven aan een bottum-up en pluralistisch discours dat alternatieven aanbiedt voor de gewelddadig extremistische narratieven. Jongeren in de voorfase van radicalisering komen vaak eerst op deze websites terecht in hun zoektocht naar antwoorden, alvorens te belanden in meer actieve, gewelddadig extremistische, virtuele settings. De alternatieven die ze op deze websites tegenkomen kunnen het gewelddadig extremistisch discours mogelijk in een ander perspectief plaatsen en hierdoor kan verdere radicalisering vermeden worden. Onze resultaten geven verder aan dat de mogelijkheid om stoom af te blazen op deze websites voor sommige jongeren een belangrijke sociale functie vervult en hen zo behoedt voor gewelddadige radicalisering en gewelddadig extremisme. Het is waarschijnlijk dat deze individuen, bij het wegvallen van deze mogelijkheid, uiteindelijk terecht zullen komen in actieve extremistische virtuele settings en zo het risico lopen op gewelddadige radicalisering. Ten slotte reflecteert de interactie op deze websites en fora de interactie tussen jongeren in de offline wereld. Dit betekent dat het controleren en censureren van deze interactie een verlies van tijd en middelen zou zijn. Zoals reeds eerder opgemerkt, blijven peers en offline contacten cruciaal in het proces van gewelddadige radicalisering.

Om deze redenen bevelen wij aan deze websites te ondersteunen in plaats van ze te sluiten of te censureren. Dit kan onder andere gedaan worden door mee de continuïteit van deze websites te verzekeren, door bv. logistieke en/of financiële hulp, en door ze meer effectief te maken in het herkennen en tegengaan van gewelddadig extremistische propaganda en het herkennen en reageren op individuen op het punt te radicaliseren. De meeste van deze websites zijn niet opgezet met de komst van extremisten maar weten niet hoe hierop te reageren. Een mogelijke werkvorm zou dus kunnen zijn om de bestaande moderatoren van deze website te trainen en te ondersteunen. Dit sluit de monitoring van deze websites en fora niet uit, maar biedt hiertoe zelfs nieuwe mogelijkheden. De aanwezigheid van extremisten, hun activiteiten en netwerken kan waardevolle informatie opleveren voor politie en veiligheidsdiensten.

De enige optie voor actieve extremistische virtuele settings⁷ of oprechte gewelddadig extremistische websites en fora, is om ze af te sluiten. Het is echter zeer onwaarschijnlijk dat dit zeer effectief is omdat diezelfde websites snel ergens anders, onder een andere naam of format, zullen opduiken. Toch kan het sluiten van deze websites nuttig zijn omdat het een duidelijk signaal geeft dat gewelddadig extremisme niet geaccepteerd of getolereerd zal worden. Het is echter onwaarschijnlijk dat jongeren herhaaldelijk, onbedoeld terecht komen op dit soort van websites en fora, wat impliceert dat er in de meeste gevallen sprake is van actieve blootstelling. Bovendien beschikken de meeste jongeren die dit soort websites bezoeken reeds over een bepaalde *propensity* tot gewelddadig extremisme. Dit impliceert dat preventiestrategieën gericht op actieve virtuele settings weinig kans van slagen hebben omdat het doelpubliek zich niet langer in de voorfase van radicalisering bevindt maar reeds overgegaan is tot het proces van gewelddadige radicalisering. Dit betekent dat er eerder nood is aan deradicalisering in plaats van preventie maar eerder onderzoek toonde reeds aan dat strategieën met het oog op deradicalisering enkel effectief zijn bij persoonlijk en face to face contact. Dit maakt het onwaarschijnlijk dat de

---

⁶ Mainstream passieve virtuele settings verwijzen naar websites en fora die niet extremistisch van aard zijn maar wel gericht zijn op een bepaald doelpubliek dat ook aantrekkelijk kan zijn voor extremistische groepen (bv. jongeren van Marokkaanse afkomst). Extremisten zijn dus mogelijk wel aanwezig zijn op deze websites met het oog op rekrutering.

⁷ Actieve extremistische virtuele settings zijn websites en fora die extremistisch van aard en intentie zijn.

noodzakelijke vertrouwensbanden gevormd kunnen worden via actieve extremistische virtuele settings. Zoals reeds eerder vermeld is verder onderzoek naar deradicalisering nodig, zowel in termen van het opbouwen van een beter algemeen begrip van dit proces als om de rol en functie van NSM in dit proces bloot te leggen. NSM biedt nieuwe mogelijkheden om extremisten te bereiken en deradicalisering te faciliteren, maar aan de andere kant kunnen online invloeden en online sociale bindingen deradicalisering ook verhinderen.

Ten tweede, wordt er vaak verwezen naar *counter narratives* als een preventiestrategie voor online radicalisering (zie ook Leuprecht, Hataley, Moskalenko, & McCauley, 2010a, 2010b). Wij denken dat *counter narratives* enkel nuttig zouden kunnen zijn in passieve virtuele settings. In deze settings kunnen voornamelijk individuen met een relatief lage *propensity* tot gewelddadig extremisme gevonden worden, die nog op zoek naar ‘het juiste antwoord’ op de vragen en grieven waar ze mee worstelen. Een duidelijke en positieve boodschap die het gewelddadig extremistisch narratief kan weerleggen zou nuttig kunnen zijn. Hierbij is het wel essentieel om niet te vervallen in een ideologische strijd om het enige juiste antwoord. Wij verwachten dat het vrij aanbieden van enkele sterke en positieve argumenten door neutrale actoren de meest efficiënte manier is (Weinböck, 2005). In feite wordt dit reeds gedaan door andere, niet-extremisten die aanwezig zijn op deze websites en fora. In het geval van actieve virtuele settings is het zeer onwaarschijnlijk dat *counter narratives* enig effect zullen hebben. Individuen actief in deze settings hebben reeds hun gewelddadig extremistische mening gevormd en staan (niet langer) open voor tegenargumenten. Pogingen tot het aanbieden van een *counter narrative* zullen eerder geïnterpreteerd worden als bevestiging van het gewelddadig extremistisch narratief en/of als bewijs van het onbetrouwbare en misleidende karakter van de overheid. Zoals reeds aangehaald, wat hier nodig is, is deradicalisering in plaats van preventie.

Ten derde dienen er initiatieven ondernomen te worden om het vertrouwen in de autoriteiten te herstellen. Dit is geen gemakkelijke taak. Verschillende groepen verwachten vaak andere dingen van de overheid en deze verwachtingen spreken elkaar bovendien vaak tegen. Wat bijvoorbeeld het politiek rechts georiënteerde deel van de bevolking van de overheid verwacht inzake immigratie is waarschijnlijk niet hetzelfde als wat personen van vreemde origine hieromtrent verwachten. Bovendien is het mogelijk dat de objectieve situatie en acties van de overheid niet overeenkomen met de perceptie die leeft bij (delen van) de bevolking. Bijgevolg zijn wij ervan overtuigd dat het sensibiliseren van ambtenaren, en in bijzonder de politie, de meeste effectieve manier is om het probleem aan te pakken. Ambtenaren die rechtstreeks met de bevolking in contact komen moeten bewust gemaakt worden van de bestaande percepties van wantrouwen en onrechtvaardigheid, hoe hun gedrag en acties bijdragen tot deze percepties en hoe best te reageren in bepaalde situaties. Onderzoek toonde reeds herhaaldelijk aan dat het niet zozeer de uitkomst van de interactie met de politie is die bepalend is voor percepties van vertrouwen en legitimiteit, maar eerder de perceptie dat men eerlijk en respectvol werd behandeld door een neutrale politie, zelfs in geval van een negatieve persoonlijke uitkomst (Tyler, 1994, 1997, 2000, 2001; Tyler & Huo, 2002; Tyler & Lind, 1992). Met dit in het achterhoofd is het belangrijk dat agenten opgeleid worden hoe om te gaan met verschillende groepen in de samenleving, hoe gevoelige situaties te herkennen en hoe hier het best op te reageren. Hierbij is het vooral belangrijk dat de politie neutraal blijft in dagelijkse contacten met (risico)groepen en zijn acties niet laat leiden door politieke en/of persoonlijke opvattingen (Deflem, 2004a). Dit geldt evenzeer voor andere, publieke ambtenaren. Voor de volledigheid herhalen we hier dat percepties van onrechtvaardigheid niet enkel het gevolg kunnen zijn van contacten met de autoriteiten, maar ook het gevolg kunnen zijn van de persoonlijke situatie (gebrekkige sociale integratie) of meer algemene sociale, politieke en economische situaties (gepercipieerde discriminatie). De focus op het versterken van vertrouwen in de autoriteiten betekent niet deze elementen terzijde geschoven kunnen/mogen worden.

Ten vierde is het cruciaal te vermijden dat jongeren zich aansluiten bij gewelddadig extremistische groepen. Hiertoe dienen **jongeren meer weerbaar gemaakt** te worden tegen gewelddadig extremistische opvattingen en haat discours en beter aangepast te worden aan de omgang met moeilijke situaties. Het is nodig dat jongeren leren *wat een haatdiscours precies omvat*, hoe men het kan herkennen en welke alternatieven er zijn. In het bijzonder minderjarigen hebben niet altijd de nodige sociale en politieke kennis om de inhoud van bepaalde

propaganda accuraat te kunnen inschatten. Dit betekent dat er meer aandacht moet gaan naar kritische reflectie (Braeckman, 2006). Ten tweede moeten jongeren opgeleid worden tot *zelfverzekerde en intellectuele autonome individuen met een sterk democratisch bewustzijn*. Meer aandacht zou moeten gaan naar de verwerving van waarden gerelateerd aan een vreedevol en respectvol samenleven. Hiermee kan reeds vanaf een jonge leeftijd van start gegaan worden door te leren hoe samen te werken, problemen samen op te lossen, te communiceren, compromissen te bereiken en om te gaan met verschillen in het dagelijkse leven. Ten derde moet *de kennis van de werking van de samenleving en het politieke systeem vergroot worden*. Vaak hebben jongeren geen idee van hoe politieke besluitvorming tot stand komt, wat de historische wortels zijn van bepaalde wetten of trends in onze samenleving (bv. migratie, scheiding van kerk en staat enz.) of hoe verschillende culturele, politieke en sociale attitudes te duiden. Een versterking van deze algemene kennis kan jongeren ook helpen om onrechtvaardigheden te herkennen en hen tools aanreiken om hier mee om te gaan en hun situatie te veranderen. Ten vierde moet er *gewerkt worden aan online vaardigheden en internet kennis*. Vaak is het moeilijk om betrouwbare informatie van onbetrouwbare informatie te onderscheiden, vooral als er gebruik gemaakt wordt van professioneel ontworpen websites. Op al deze domeinen is een belangrijke taak weggelegd voor het onderwijs en jongerenwerkers maar ook voor jeugdbewegingen en andere jongerenorganisaties. Het is belangrijk dat jongeren zich gewaardeerd en betrokken voelen in de samenleving. Ook hier moet het in het achterhoofd gehouden worden dat blootstelling aan gewelddadig extremistische inhoud niet enkel online voorkomt maar ook, en soms vooral, plaatsvindt via *peers* en andere offline sociale banden.

Aanleunend bij de twee voorgaande aanbevelingen is het belangrijk om op te merken dat internationaal onderzoek (PIDOP-project) heeft aangetoond dat de plaats waar jongeren zich het vaakst onrechtvaardig behandeld voelen de schoolomgeving is. (Dit kan gaan over de behandeling door leerkrachten maar evenzeer over ander school personeel, medeleerlingen of studenten, gepercipieerde kansen enz.). Dit bevestigt het belang van de twee voorgaande aanbevelingen alsook de belangrijke rol die scholen spelen. Jongeren spenderen ten slotte gemiddeld 35 uur per week in de schoolomgeving. Met betrekking tot de weerbaarheidstraining is het ook belangrijk dat er vroeg genoeg mee van start gegaan wordt omdat gewelddadig extremistische groepen soms jongeren zo jong als 13, 14 jaar rekruteren, en omdat jongeren met een verhoogd risico vaak de school verlaten na een bepaalde leeftijd. Verder blijkt dat leerkrachten, maar ook andere professionals die in contact komen met jongeren, vaak niet weten hoe radicalisering te herkennen, wanneer het problematisch wordt en hoe ermee om te gaan. Toch zijn net zij door hun directe contact met jongeren zeer waardevol in termen van preventie. Een specifieke training gericht op het verbeteren van vaardigheden met betrekking tot het herkennen en omgaan met radicalisering en gewelddadig extremisme kan zeer nuttig zijn.

Ten slotte, moet het bij het ontwikkelen van een preventiestrategie in het achterhoofd gehouden worden dat vrienden en familie essentieel zijn voor preventie en deradicalisering. Sociale steun en contact zijn cruciaal om jongeren weg te houden van gewelddadig extremisme. Radicaliserende en gewelddadig extremistische individuen hebben vaak nood aan extra steun van hun omgeving, vooral wanneer men de gewelddadig extremistische beweging terug wenst te verlaten. Een gebrek aan sociale banden of nergens naar toe kunnen verhinderen vaak dat jongeren op hun stappen (kunnen) terugkeren (Bjorgo, 2002). In dat opzicht moeten vrienden en familie de juiste tools en informatie aangereikt worden om om te gaan met situaties waar er sprake is van gewelddadige radicalisering en om preventie en deradicalisering mee te faciliteren. Het is daarnaast ook belangrijk om steeds te blijven praten met zowel individuen in de voorfase van gewelddadig extremisme als extremisten. Open communicatie kan vaak een escalatie naar politiek geweld verhinderen. Er moet hierbij wel benadrukt worden dat indien jongeren toch radicaliseren tot gewelddadig extremisme dit NIET de fout is van familie en/of vrienden. Nieuwe leden worden vaak doelbewust vervreemd van familie en vrienden door gewelddadige extremistische groepen. Als dit gebeurt wordt de invloed van familie en vrienden zeer beperkt. Zij blijven wel essentieel als sociaal vangnet wanneer jongeren toch besluiten uit de groep te stappen.

Referenties

- Agnew, R. (2006). *Pressured into crime: An overview of general strain theory*: Oxford University Press, USA.
- AIVD. (2006). De gewelddadige Jihad in Nederland. Den Haag: Algemene Inlichtingen-en Veiligheidsdienst.
- Anderson, A., Shibuya, A., Ithori, N., Swing, E., L., Bushman, B., J., Sakamoto, A., Saleem, M. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136(2), 151-173.
- Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L. R., Johnson, J. D., Linz, D., Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological science in the public interest*, 4(3), 81-110.
- Benschop, A. (2006). Virtuele Jihad en de cultuur van de grote bekken. In S. Harchaoui (Ed.), *Hedendaags radicalisme. Verklaringen en aanpak*. (pp. 140-179). Apeldoorn: Het Spinhuis.
- Bjørøgo, T. (2002). Exit Neo-Nazism. Reducing recruitment and promoting disengagement from racist groups. *NUPI working paper 627*. Oslo: Norwegian Institute of International Affairs.
- Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of Strategic Security*, 4(4), 7-36.
- Bouhana, N., & Wikström, P. H. (2008). Theorizing terrorism: Terrorism as moral action. A scoping study. London: University College London.
- Braeckman, J. (2006). Nucleair terrorisme: enkele sociaal-psychologische bedenkingen. In G. Cornelis & G. Eggermont (Eds.), *Nucleaire terreur: Reflecteren over voorzorg en ethiek* (pp. 107-115). Gent: Academia Press.
- Bushman, B. J., Rothstein, H. R., & Anderson, C. A. (2010). Much ado about something: Violent video game effects and a school of red herring: Reply to Ferguson and Kilburn (2010). *Psychological Bulletin*, 136(2), 182-187.
- Christmann, K. (2012). Preventing religious radicalization and violent extremism. A systematic review of the resarch evidence: Youth Justice Board for England and Wales.
- Conway, M. (2012). From al-Zarqawi to al-Awlaki: The emergence of the internet as a new form of violent radical milieu. *Combating Terrorism Exchange*, 2(4), 12-22.
- Davidson, D. (1963). Actions, reasons, and causes. *The Journal of Philosophy*, 685-700.
- Deflem, M. (2004). Social control and the policing of terrorism: Foundations for a sociology of counterterrorism. *The American Sociologist*, 35(2), 75-92.
- Fermin, A. (2009). Islamitisch en extreem-rechtse radicalisering in Nederland. Een vergelijkend literatuuronderzoek. Rotterdam: Risbo Research Training Consultancy.
- Glaser, B.J. & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Hosmer, D. W., & Lemeshow, S. (2000). Model-building strategies and methods for logistic regression. *Applied Logistic Regression, Second Edition*, 91-142.
- Huesmann, L. R. (2007). The impact of electronic media violence: Scientific theory and research. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), S6-S13.
- Huq, A. Z., Tyler, T. R., & Schulhofer, S. J. (2011). Mechanisms for eliciting cooperation in counter-terrorism policing. Evidence from the United Kingdom. *Journal of Empirical Legal Studies*, 8(4), 728-783.
- Klein, A. (2009). *A space for hate: The white power movement's adaption into cyberspace*. Washington: Howard University.
- Koomen, W., & Van der Pligt, J. (2009). Achtergronden en determinanten van radicalisering en terrorisme. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51(4), 345-359.
- Kundnani, A. (2012). Radicalization. The journey of a concept. *Race & Class*, 54(2), 3-25.

- Laperriere, A. (1997). La théorisation ancrée: démarche analytique et comparaison avec d'autres approches apparentées in J. Poupart *et al.*, *La recherche qualitative. Enjeux épistémologiques et méthodologiques*. Montréal: Gaëtan Morin Editeur.
- Leuprecht, C., Hataley, T., Moskalenko, S., & McCauley, C. (2010a). Containing the narrative: Strategy and tactics in countering the storyline of global jihad. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 5(1), 42-57.
- Leuprecht, C., Hataley, T., Moskalenko, S., & McCauley, C. (2010b). Winning the battle but losing the war? Narrative and counter-narratives strategy. *Perspectives on Terrorism*, 3(2).
- Neumann, P. R., & Rogers, B. (2007). Recruitment and mobilisation for the Islamist militant movement in Europe. London: The International Centre for the Study of Radicalization and Political Violence.
- Newburn, T. (2007). *Criminology*. Devon: Willan Publishing.
- Noppe, J., Ponsaers, P., Verhage, A., De Ruyver, B., & Easton, M. (2011). *Preventie en radicalisering in België*. Antwerpen: Maklu.
- Pauwels, L., Weerman, F., Bernasco, W., & Volker, B. (2012). Ruimtelijke criminologie. *Tijdschrift voor criminologie*, 54(4).
- Roy, O. (2008). Al Qaeda in the West as a youth movement: the power of a narrative. *CEPS Policy Briefs*(1-12), 1.
- Savage, J., & Yancey, C. (2008). The effects of media violence exposure on criminal aggression a meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 35(6), 772-791.
- Schmid, A. P. (2013). Radicalization, De-Radicalization, Counter-Radicalization: A Conceptual Discussion and Literature Review *ICCC research paper*. The Hague: International Centre for Counter Terrorism.
- Sherry, J. L. (2001). The effects of violent video games on aggression. *Human communication research*, 27(3), 409-431.
- Silke, A. (2008). Holy wars: Exploring the psychological processes of Jihadi radicalization. *European Journal of Criminology*, 5(1), 99-123.
- Soudijn, M., & Monsma, E. (2012). Virtuele ontmoetingsruimtes voor cybercriminelen. *Tijdschrift voor Criminologie*(4).
- Stevens, T., & Neumann, P. R. (2009). *Countering online radicalization. A strategy for action*. London: The International Centre for the Study of Radicalization and Political Violence.
- Sutherland, E. H. (1947). *The principles of criminology*. Philadelphia: J.B. Lippincot Company.
- Thompson, R. (2011). Radicalization and the use of social media. *Journal of Strategic Security*, 4(4), 167-190.
- Tyler, T. R. (1994). Governing amid diversity: The effect of fair decisionmaking procedures on the legitimacy of government. *Law and Society Review*, 28(4), 809-831.
- Tyler, T. R. (1997). The psychology of legitimacy: A relational perspective on voluntary deference to authorities. *Personality and Social Psychology Review*, 1(4), 323-345.
- Tyler, T. R. (2000). Social Justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 35(2), 117-125.
- Tyler, T. R. (2001). Public trust and confidence in legal authorities: What do majority and minority group members want from the law and legal institutions? *Behavioral Science and the Law*, 19(2), 245-235.
- Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law*. Princeton: Princeton University Press.
- Tyler, T. R., & Huo, Y. J. (2002). *Trust in the law. Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: The Russell Sage Foundation.
- Tyler, T. R., & Lind, E. A. (1992). A relational model of authority in groups. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* 25 (pp. 151-191). New York: Academy Press. Retrieved from <http://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=z9vHEy0osBAC&oi=fnd&pg=PA115&ots=Pfqsk4n-fB&sig=CNJW2lbu7-yFDaaRmY-KVfjpZG8#v=onepage&q&f=false>

- Tyler, T. R., & Wakslak, C. J. (2004). Profiling and police legitimacy: Procedural justice, attributions of motive, and acceptance of police authority. *Criminology*, 42(2), 253-281.
- Tyler, T. R., Schulhofer, S., & Huq, A. Z. (2010). Legitimacy and deterrence effects in counterterrorism policing: A study of Muslim Americans. *Law and Society Review*, 44(2), 365-402.
- Van de Linde, E., & Rademaker, P. (2010). *Een toekomstverkenning van de invloed van brede maatschappelijke trends op radicaliseringsprocessen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Van der Pligt, J., & Koomen, W. (2009). Achtergronden en determinanten van radicalisering en terrorisme. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum.
- Van der Valk, I., & Wagenaar, W. (2010). In en uit extreemrechts. *Monitor racisme en extremisme*. Amsterdam: Anne Frank Stichting.
- Weerman, F. M. (1998). *Het belang van bindingen. De bindingstheorie als verklaring van verschillen en veranderingen in delinquent gedrag*. Groningen: Rijksuniversiteit.
- Weilnböck, H. (2005). Psychotrauma, narration in the media, and the literary public—and the difficulties of becoming interdisciplinary. *Narratology Beyond Literary Criticism: Mediality, Disciplinarity*, 6, 239.
- Weimann, G. (2004). *www.terror.net: How modern terrorism uses the internet*. Washington: United States Institute of Peace.
- Wikström, P. H. (2004). Crime as alternative: Toward a cross-level situational action theory of crime causation. In J. Mc Coard (Ed.), *beyond empiricism: Institutions and intentions in the study of crime*. (pp. 1-37). New Brunswick: Transaction.
- Wikström, P. H. (2007). In search of the causes and explanations of crime. In R. D. W. King, E. (Ed.), *Doing research on crime and justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Wikström, P. H. (2010). Explaining crime as moral actions *Handbook of the Sociology of Morality* (pp. 211-239): Springer.
- Wikström, P. H. (2014). Why crime happens: A situational action theory. In G. Manzo (Ed.), *Analytical sociology: actions and networks*: John Wiley & Sons.
- Wikström, P. H., Oberwittler, D., Treiber, K., & Hardie, B. (2012). *Breaking rules: The social and situational dynamics of young people's urban crime*. Oxford: Oxford University Press.
- Woshinsky, O., H. (2008), *Explaining Politics: Culture, Institutions, and Political Behavior*. New York, New York, USA: Routledge.
- Zhou, Y., Reid, E., Qin, J., Chen, H., & Lai, G. (2005). US domestic extremist groups on the web: Link and content analysis. *IEEE Intelligent Systems*, 20(4), 44-51.